

Posudba u rimskom pravu

Zrna, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:939639>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

REPUBLIKA HRVATSKA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET

Studentica:

ANA ZRNA

Naslov diplomskog rada:

POSUDBA U RIMSKOM PRAVU

Kolegij:

RIMSKO PRIVATNO PRAVO

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Ivan Milotić

Zagreb, srpanj 2022.

Izjava o izvornosti

Ja, Ana Zrna, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ana Zrna, v.r.

(potpis studenta)

SAŽETAK

U ovom radu obrađuje se povijesni pregled razvoja instituta posudbe od pretklasičnog doba razvoja rimskog prava gdje je posudba smatrana kao odnos utemeljen na prijateljstvu i međusobnom povjerenju i koji nije bio smatran ugovornim odnosom zbog činjenice da nije postojala adekvatna procesna zaštita do punog razvoja posudbe u klasičnom rimskog prava gdje je oblikovana u karakteristični pojam ugovora zbog djelovanja pretora i stvaranjem pravne zaštite u obliku *actio commodati*. Rad obrađuje tekstove rimskih pravnika pretklasičnog i klasičnog razdoblja u čijim je tekstovima sadržana definicija posudbe, prava i obveze ugovornih strana te razvoj stupnjeva odgovornosti, karakteristična kustodijska odgovornost i načelo utiliteta kroz vremensko razdoblje i procesna zaštita ugovornih strana. Nadalje, u radu je napravljen pregled statutarnog prava srednjovjekovnih hrvatskih gradova koji obrađuju obveznopravnu materiju i institut posudbe. Na kraju rada, obrađen je ugovor o posudbi u kontekstu Zakona o obveznim odnosima.

Ključne riječi: posudba, rimsko pravo, ugovorni odnos, posuditelj i posudovnik, odgovornost za kustodiju, načelo utiliteta, *actio commodati directa i contraria*.

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. RIMSKA POSUDBA	8
2.1. Pojam posudbe	8
2.2. Institut posudbe u pretklasičnom razdoblju	10
2.2.1. Odgovornost posudovnika u pretklasičnom razdoblju.....	12
2.3. Posudba u razdoblju klasičnog prava	14
2.3.1. Obveze posudovnika i posuditelja.....	16
2.3.2. Odgovornost posudovnika.....	18
2.3.2.1. Načelo utiliteta	18
2.3.2.2. Odgovornost za kustodiju	19
2.3.2.3. Določna odgovornost	21
2.3.2.4. Primjena dužne pažnje posudovnika.....	22
2.3.3. Odgovornost posuditelja	23
2.3.4. Civilni postupak i zaštita prava ugovornih strana	23
2.3.4.1. Actio commodati.....	24
2.3.4.2. Actio commodati contraria	28
3. POSUDBA U SREDNJOVIJEKOVNOM HRVATSKOM STATUTARNOM PRAVU	30
3.1. Regulacija posudbe u hrvatskim srednjovjekovnim statutima	30
3.2. Posudba u Dalmaciji	31
3.2.1. Dubrovački statut	31
3.2.2. Statut grada Splita	31
3.2.3. Šibenski statut	32
3.2.4. Poljički statut.....	33
3.2.5. Paški statut.....	33
3.3. Posudba na Kvarneru	34
3.3.1. Krčki statut	34
3.3.2. Rapski statut	34
3.4. Posudba u Istri	35
3.5. Posudba u Slavoniji	35
4. UGOVOR O POSUDBI U ZAKONU O OBVEZNYM ODNOSIMA	37

4.1. Povijesni pregled instituta posudbe u Zakonu o obveznim odnosima	37
4.2. Obilježja ugovora o posudbi	39
4.2.1. Objekt posudbe.....	39
4.2.2. Način uporabe	40
4.2.3. Troškovi održavanja.....	40
4.2.4. Potposudba	42
4.3. Odgovornost posudovnika i posuditelja	42
5. ZAKLJUČAK	45
6. LITERATURA	48

1. UVOD

Rimsko pravo oduvijek se smatra najinovativnijim i najutjecajnijim pravnim sustavom Zapadnog svijeta. Čitava europska pravna tradicija stvorena na temeljima rimskog prava pa se s razlogom smatra da je rimskog pravo ostavilo značajan utjecaj na suvremene pravne sustave i postalo trajno i svezremensko. Poseban je utjecaj rimskog prava na razvoj ugovora jer su privatni odnosi i na njih primjenjivo pravo bili su okosnica razvoja ugovornog prava.¹ Staro rimsko pravo prvo je prepoznalo sporazumne odnose i izjave volje stranaka, međutim, bilo je daleko od ideje da se tim običnim dogovorom stvarala obveza, pogotovo ne obvezni odnos koji bi se mogao označiti riječju *contractus*, odnosno, da iz običnog, jednostavnog sporazuma stranaka ne može nastati obveza. U klasično doba rimskog prava, Gaj je u Institucijama razlikovao verbalne i literalne te realne i konsenzualne kontrakte. I dok su verbalni i literalni ugovori bili stroge formalističke forme, realni i konsenzualni kontrakti, mlađi su po nastanku i spadaju u neformalne pravne poslove.²

Kontrakt (*contractus*) je obvezni ugovor iz kojeg nastaje utuživa obveza. Rimski pravници pojam *contractus* ograničavali su na područje obveznog prava i njime označavali obvezni ugovor koji je bio utuživ po civilnom pravu. Iako je danas, za činjenicu postojanja ugovora, važan sadržaj sporazuma, a ne nužno njegova forma, rimsko pravo polagalo je veću važnost na objektivni element forme pa je u samim počecima, kontrakt postojao samo ako je suglasnost volja bila izražena u određenoj formi i ako je unaprijed postojala predviđena tužba kojom se mogao zaštititi ugovorni odnos. Razvojem prava, protekom vremena i činjenicom da je došlo do promijenjenih društvenih odnosa, zahtjevi za formu su popuštali pa se termin kontrakta, u postklasičnom i Justinijanovom pravu, približava današnjem shvaćanju ugovora.³

Realni kontrakti spadali su u skupinu neformalnih ugovora jer su se zaključivali neformalnom predajom stvari u imovinu dužnika. Justinijanovo pravo poznavalo je četiri realna kontrakta, to su zajam (*mutuum*), posudba (*commodatum*), ostava (*depositum*) i ručni zalog (*pignus*). Za navedene ugovore, trebalo je proći podosta

¹ Watson, A., *The evolution of Law: The Roman system of contracts*, University of Georgia, 1984., https://digitalcommons.law.esu/fac_artchop/496, Pristupljeno 12. lipnja 2022.

² Romac, A. *Rimsko pravo*, Zagreb, 2002., str. 273.

³ Lučić, Z., Šarac, M., *Rimsko privatno pravo*, Split, 2011., str. 199.

vremena od samih začetaka rimske republike pa do Justinijanovih Institucijama u čijem su obliku ostali do danas, nepromijenjeni. Inače su realni ugovori nastali od onog trenutka kad je prema potrebama pravnog prometa, strogi formalizam kočio njegov razvoj pa su realni kontrakti kao neformalni poslovi zadovoljili novonastale društvene promjene.⁴

Najstariji realni kontrakt, koji nije naveo Justinijan, bila je *fiducia* poznata kao strogi formalistički ugovor putem kojeg se stjecatelj obvezivao prenositelju da će mu vratiti stvar u vlasništvo po ispunjenju posudbe. Zajam je ugovor koji je u vremenskom periodu nastao nakon fiducije, a potkraj klasičnog doba pojavili su se ostava i posudba.⁵

Realni kontrakti nastaju neformalnom predajom stvari od strane vjerovnika dužniku i uz obvezu dužnika da vrati ili istu količinu stvari ili samu tu stvar koju je primio. Obveza je kod realnih kontrakata nastajala tek predajom stvari, to su kontrakti kod kojih je interes za takvim ugovorom, osim kod zajma, bio u isključivom interesu samo jedne strane. Predaja stvari bila je važan element realnih kontrakata jer je odnos nastajao tek kad je stvar bila predana. Kod nekih kontrakata, kao kod zajma, stvar je bila predana u vlasništvo, kod nekih u posjed, a kod posudbe, stvar je bila predana samo u detenciju. Gaj u Institucijama⁶ u realne kontrakte naveo je samo zajam jer u vremenu njegovog djelovanja smatralo se da u realne ugovore mogu biti ubrojani samo oni ugovori koji dovode do prijenosa vlasništva. Iako Gaj nije svrstao ostale ugovore u realne, ne znači da oni nisu postojali nego su čak dobili i pored pretorske zaštite i tužbe *in ius conceptae*. Ova četiri ugovora spadaju u realne kontrakte zato što se svi oni zaključuju predajom stvari.

Posudba je u najranijim vremenima bila institut prijateljske usluge, baziran na međusobnom povjerenju i solidarnosti. Dugo vremena posudba nije bila definirana kao posebni ugovor pa je bila uklopljena u formu fiducije. Pretor ga je imenovao *commodatum* i štitio ga s *actio in factum*, a od Gaja, posudba se spominje kao posebni kontrakt i štiti se posebnom tužbom, *actio commodati*. Osnovni cilj posudbe je posudovniku omogućiti besplatna upotreba stvari.⁷ Besplatnost je ključni element posudbe jer nestankom besplatnosti nestaje i besplatan pravni postao pa nastaje drugi. Isto tako, besplatnost je vezana i uz kustodijsku odgovornost i načelo utiliteta koje je obrađeno u nastavku rada.

⁴ Romac, *op. cit.* u bilj. 2., str. 337.

⁵ *Ibid.*

⁶ Gaj, *Inst.* 4, 62.

⁷ Stojčević, D., *Rimsko privatno pravo*, Beograd, 1985., str. 257.

Cilj ovog rada je povijesnim pregledom prikazati razvoj instituta posudbe od obične prijateljske pogodbe temeljene na načelima povjerenja, pomaganja i solidarnosti, do razvoja posudbe kao imenovanog nepotpuno dvostrano obvezujućeg, realnog ugovora kojim se posudovniku daje stvar na besplatnu uporabu. U radu će biti analizirani pretklasični pravni i nepravni izvori koji spominju posudbu i dovode ju u kontekst važan za proučavanje, zatim izvori klasičnog prava koji svjedoče o razvoju posudbe kao ugovora i o obvezama i pravima posuditelja i posudovnika, zatim o njihovoj odgovornosti i na kraju zaštititi prava koja je bila omogućena s *actio commodati*. Isto tako, u nastavku rada, obrađuju se statutarni tekstovi hrvatskih srednjovjekovnih gradova koji su uređivali obvezne odnose i sadržavali odredbe o posudbi. Na kraju, ugovor o posudbi, analiziran je prema postojećem zakonodavnom uređenju *Zakona o obveznim odnosima*.

2. RIMSKA POSUDBA

2.1. Pojam posudbe

Posudba (*commodatum*⁸), kao što je u uvodu spomenuto, je realni kontrakt kojim jedna stranka (posuditelj, komodant) predaje drugoj stranci (posudovniku, komodataru) određenu stvar na besplatnu uporabu, a s time da je komodatar ima nakon određenog vremena ili nakon dogovorene upotrebe vratiti komodantu.⁹

Posudba tako ima tri važna elementa koji je definiraju. Kod posudbe, posuđuje se individualno određena stvar koju je posudovnik dužan vratiti, i to upravo tu stvar koja je posuđena. Za posudbu se ne plaća nikakva naknada, odnosno, posuđena stvar predana je na besplatnu uporabu. Besplatnost je ovdje bitno obilježje jer bi davanjem novčane naknade pogodba postala najam, a ako pak bi posudovnik bio obvezan na protučinidbu, u inominatni kontrakt.¹⁰ Treće, bitno obilježje je da posudovnik na posuđenoj stvari ne stječe ni pravo vlasništva, niti postaje njezinim posjednikom, već mu posuditelj stvar predaje u detenciju. Tako Pomponije u Digestama navodi: *Rei commodatae et possessionem et proprietatem retinemus*.¹¹ Što prevedeno znači, na stvari koju dajemo u posudbu zadržavamo i vlasništvo i posjed.

Ako se nad posuđenom stvari ne stječe ni vlasništvo niti se postaje posjednikom stvari, nego tek puka detencija¹², postavlja se pitanje može li stvar posuditi i onaj tko nije vlasnik ni posjednik stvari? Kako na posudovnika prelazi samo detencija, tako je stvar mogao drugome posuditi i najamnik, ali i lopov.¹³ Iz Digesta, *i tuđu stvar koja je u našem posjedu možemo dati u posudbu, razumljivo, ako znamo da je posjedujemo kao tuđu*.¹⁴ Posudovnik je, dakle, bio detentor¹⁴ koji je posuđenu stvar držao temeljem

⁸ *Commodatum*, prevedeno s latinskog na hrvatski jezik znači posuđena stvar, a prošli particip glagola *commodare* označava ugovorni oblik. *Comoditas, comoditatis, f.* označava udobnost, korist. Žepić, M., *Latinsko hrvatski rječnik*, Zagreb, 1972.

⁹ Horvat, M. *Rimsko pravo*, Zagreb, 2008., str. 341.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Pomp. D. 13,6,8.

¹² *Possessio naturalis ili detentio*. Ne smatra se posjednikom onaj koji ima faktičnu vlast nad stvari (cropus), ali nema volje (animus) da tu stvar drži za sebe.

¹³ Romac, *op. cit.* u bilj. 2, str. 346.

¹⁴ Paul. D. 13, 6, 15, 16., Tu, ipak, trebamo uočiti dvije stvari. Prva, da je moguće posuditi i tuđu stvar, koju netko posjeduje temeljem ma kakvog dogovora između posjednika i vlasnika stvari. i drugo, da stvar očito može posuditi i onaj tko je nepošteni posjednik, kradljiva, koji stvar koja nije njegova, ali ju on posjeduje pa je i takvu tuđu posuđuje, bez da npr. komodatar zna da stvar koja mu je dana u posudbu nije

obveznog odnosa i to voljom da stvar ne drži za sebe već za onoga koji je i dalje bio posjednikom te stvari. Posjednik je bio taj koji je uživao posjedovnu zaštitu jer je on *imao animus possidendi*, a *corpus* je vršio posredstvom detentora.

Predmetom posudbe mogle su biti samo nepotrošne stvari zato što se one mogu vratiti nakon upotrebe. Nepotrošne stvari ili *res non consumptibiles* razlikuju se od potrošnih stvari u tome što se nepotrošne stvari prvom redovnom upotrebom ne uništavaju¹⁵. Kako je posudovnik posudovniku po upotrebi stvari trebao vratiti istu onu stvar koja mu je bila posuđena, stvar je trebala biti nepotrošna, a, još važnije, i nezamjenjiva (*res non fungibiles*) jer ako je trebalo vratiti istu stvar, onda je ta stvar bila individualno određena prema svojim karakteristikama i nije mogla niti je smjela biti zamijenjena nekom drugom stvari iste vrste.

Iako su samo nepotrošne stvari mogle biti predmetom posudbe, postojale su iznimne situacije u kojima je bilo moguće posuditi i potrošne stvari. U slučajevima *ad pompam vel ostentationem. Non potest commodari id quod usu consumitur, nisi forte ad pompam vel ostentationem quis accipiat*.¹⁶ Potrošna stvar ne može se dati u posudbu, izuzev slučaja kada netko takvu stvar uzme radi uveličavanja ili pokazivanja.¹⁷ Zato su radi pokazivanja drugima, a ne radi njihove obične upotrebe mogle biti posuđene stvari kao novac, vino ili druga roba koja se držala u izlogu.¹⁸

Posudba je nepotpuno dvostrano obvezni ugovor koji pripada u stranačke obveze koje se ravnaju prema načelima poštenja i povjerenja u pravnom prometu, tzv. *iudicia bona fidei*. Na karakter obveze u rimskom je pravu utjecaj imalo i pitanje je li činidba trebala biti izvršena prema načelima starog civilnog prava ili pretorskog prava. Obveze su se zato dijelile na *obligationes stricti iuris* i *obligationes bonae fidei*. Takva podjela bila je prvenstveno važna za suca u rimskom postupku. Kod *iudicia bonae fidei* sudac je posvetio pažnju načelima pravičnosti i povjerenja, oslanjajući se na ono što su stranke u svom odnosu željele urediti i slobodno tumačeći sadržaj ugovora, vodeći računa više o samom sadržaju, nego o formi¹⁹ U *iudicia bonae fidei* ulazili su i svi ostali

njegova i bez da stvarni vlasnik stvari ili njezin pošten posjednik zna da mu prvo, ukradena pa posuđena, ili da još uopće ne zna da mu je ukradena i posuđena. U kakvom je onda položaju komodatari ako je samo detentor stvari koji ne uživa ni posjedovne ni vlasničke zaštite?

¹⁵ *Res quae primo usu consumuntur.*

¹⁶ Paul. D.16,6,3,6.

¹⁷ Romac, A., *Izvori rimskog prava, Latinski tekstovi s prijevodom*, Zagreb, 1973., str. 395.

¹⁸ Stojčević, *op. cit.* u bilj. 7. str. 258.

¹⁹ Pravni učinak nadovezivao se na formalni akt koji se sastojao u izgovaranju svečanih formula i vršenju simboličnih gesta pred propisanim brojem svjedoka ili magistratom. Sporazumi zaključeni na neformalan način nisu bili izvor obveza i nisu rađali tužbe. S pojavom ugovora *bonae fidei* u rimskom se pravu postupno javlja teorija volje (*interpretatio secundum voluntatem*) prema kojoj volja stranke ima prednost

realni kontrakti i kod tih je poslova sudac u postupku vodio računa o svim okolnostima slučaja i odlučivao u skladu s načelom pravičnosti.

U nastavku poglavlja, analizirat će se razvitak instituta posudbe u pretklasično, klasično i postklasično doba rimske pravne povijesti i kako je posudba postala od običnog društvenog, prijateljskog odnosa, ugovor koji je i u suvremenom pravu poznat uz one elemente koji su se razvili u pretklasično i klasično doba, kao i prava i obveze stranaka u pravnom odnosu, njihova odgovornost i pravna zaštita.

2.2. Institut posudbe u pretklasičnom razdoblju

Iako je vrlo malo pravnih izvora pretklasičnog²⁰ razdoblja koji govore o institutu posudbe, to ne znači da posudba nije postojala kao posao najranijih ruralnih i primitivnih zajednica.²¹ U starom je Rimu posudba bila pravni posao koji se najčešće zaključivao među prijateljima. Većina pravnih djela koja su se bavila institutom posudbe u pretklasičnom razdoblju, razmatrala su djela Quintusa Muciusa Scaevole, najuglednijeg pravnika kasnijeg republikanskog razdoblja, koji je prvi predstavio sistematizirano djelo o privatnom pravu *Libri iuris civilis*²². Kvint Mucije dao je značajan doprinos najranijem razumijevanju instituta posudbe.

Rana primjena instituta posudbe bila je poznata isključivo u jednostavnom obliku između poznanika i prijatelja, dok je prvi izravni spomen posudbe u okviru nepravničkih izvora pretklasičnog razdoblja nastao između trećeg i drugog stoljeća prije Krista. Katon²³ je, u svojem djelu *O poljoprivredi* naveo primjer posudbe koja se može uzeti u obzir kao uzajamni odnos građansko-pravne naravi obilježen načelom *bonae*

pred očitovanjem. Do nastanka teorije volje došlo je zahvaljujući poslovima *ius gentium* koji su bili oslobođeni formalizma. Vodeći se načelom *bonae fidei* pretori su nalagali sucu da presudu povodom obveza *bonae fidei* donese tek nakon što utvrdi što su stranke zaista htjele postići zaključenjem konkretnog ugovora. Pretorsko pravo zaštitilo je volju stranaka pravnim sredstvima kojima je oduziman učinak pravnim poslovima koji nisu odgovarali pravnoj volji stranaka.

Lučić, Šarac, *op. cit.* u bilj. 3. str. 163.

²⁰ Rimska pravna povijest obuhvaća vrijeme duže od trinaest stoljeća pa je njezina periodizacija podijeljena na razdoblje kraljevstva, republike, principata i dominata, odnosno, vezano za razvitak prava na arhaisko, pretklasično, klasično i postklasično razdoblje. Pretklasično razdoblje obuhvaća dva posljednja stoljeća rimske republike i usporedivo s razdobljem kraljevstva, sadržava više pravnih i književnih izvora koji su češći i pouzdaniji. Romac, *op. cit.* u bilj. 2., str. 10., 23. i 28.

²¹ Roškar, J., *Ugovor o posudbi u europskoj pravnoj tradiciji, doktorska disertacija*, Pravni fakultet, Zagreb, 2016., str. 42.

²² Romac, *op. cit.* u bilj. 2., str. 31

²³ Rimski vojskovođa, političar i pisac. Katon, Marko Porcije Stariji. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 6. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30908>>.

fides.²⁴ U djelu su navedene dužnosti upravitelja dobara te mu se izričito zabranjuje odobrenje novčanih i predmetnih zajmova, ali mu se dopušta sklapanje ugovora o posudbi između nekoliko bliskih susjeda. Katonov fragment sadrži mogućnost da se posuđuju predmeti potrebni za obradu zemljišta, ne navodeći mogućnost ostvarivanja zaštite. Vjerojatno zbog činjenice da je u najranijim počecima, sukladno nepravim izvorima koji tome svjedoče, posudba bila institut razvijen na načelima dobre vjere, poštenja i prijateljskih odnosa pa je spominjanje pravne zaštite, barem na početku razvoja instituta, izostalo. Ipak, fragment u Katonovu djelu potvrđuje funkciju posudbe kao tipičnom i rasprostranjenom odnosu koji je postojao za vrijeme njegovog djelovanja.²⁵

Ciceron²⁶ je u svojim djelima navodio da je posudba prijateljski odnos koji se sastoji od međusobnog pružanja pomoći. Smatra da postoje dva konstantna elementa koja obilježavaju odnos posudbe, njezinu besplatnost uporabe i bliskost među osoba koje sudjeluju u tom odnosu. Isto tako, navodi da je posudba predmeta posljedica prijateljskog odnosa i da ima karakter međusobne uslužnosti i besplatnosti.²⁷

U pretklasičnom je razdoblju u sadržaju mnogih fragmenata za izraz posudbe bio korišten izraz *utendum dare*. Tim se izrazom željelo označiti besplatno davanje stvari na upotrebu. Zbog čega je došlo do promjene izraza *utendum dare* u *commodare*, odnosno, je li taj izraz mogao biti zamijenjen izrazom *commodare* u kasnijim razvojem fazama rimskog prava? U pretklasičnom razdoblju, *utendum dare* bio je stariji i češće korišten izraz. Prevedeno, označavao je „dati nešto što se može koristiti“, dok je *commodatum* označavao pribavljanje posuđene stvari, udobnosti ili korisnosti.²⁸ Rimski pravnik Labelo smatrao je da se izraz *commodare* može odnositi samo na stjecanje pokretne stvari radi besplatne uporabe, a *utendum dare* na stjecanje i pokretnina i nekretnina. Protekom vremena, kod termina *commodare* značajnije je naglašena besplatnost u tom pravnom odnosu, dok *utendum dare* nije nužno upućivao na besplatnost kao na temeljnu karakteristiku posudbe. Izraz *commodare* je prevladao, što je i iz pravnih izvora pretklasičnog razdoblja vidljivo, jer je upućivao na besplatnost i

²⁴ Sabinus u D. 17, 2, 38 nabroja pravne poslove *bona fidei*, navodeći da u *bona fidei specialia* poslove ubrajamo *commodatum*, *mandatum* i *depositum*. Upravo taj fragment nedvojbeno navodi da je posudba spadala u pravne poslove *bonae fidei*.

²⁵ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21, str. 42.

²⁶ Marko Tulije Ciceron, učenik Kvinta Mucija Scevole. Ciceron, Marko Tulije. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 6. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=11771>>

²⁷ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21., str. 44.

²⁸ *Ibid.*

dobronamjernost koja je bila prisutna na strani posuditelja u pravnom odnosu, a što je i postalo temeljno obilježje tog instituta.

2.2.1. Odgovornost posudovnika u pretklasičnom razdoblju

Kako je *commodatum* kao ugovor nastao tek pred kraj Republike, u vremenu klasičnog razdoblja rimskog prava,²⁹ malo je pravnih izvora u pretklasičnom vremenu. Ipak, odgovornost posudovnika u pretklasičnom i klasičnom razdoblju svela se na odgovornost za dolus i na kulpoznu odgovornost. Dolus se, isključivo, u tom razdoblju primjenjivao na području *bonae fidei* pravnih odnosa i označavao je odgovornost za nepažljivo i namjerno nanošenje štete. S druge strane, kulpozna odgovornost označavala je nepažljivo ili nemarno postupanje pojedinca, ali ne i nemarno propuštanje³⁰

Ulpijan u D. 13, 6, 5, 3, opisuje: *Commodatum autem plerumque solam utilitatem continet eius cui commodatur, et ideo verior est Quinti Mucii sententia existimantis et culpam prestandam et diligentiam et, si forte resaestimata dana sit, omne periculum praestandum ab eo, qui aestimationem se preaestaturum recepit.* Odnosno, posudba najviše koristi samo interesu posudovnika, dakle, bolji pogled Kvinta Mucija koji smatra da je posudovnik odgovoran za oboje, kulpozno i za primjenu dužne pažnje i da u slučaju u kojem je stvar dana na procjenu osoba koja preuzima odgovornost za procjenu preuzima i svaki rizik od propasti.³¹ Posudovnik je, dakle, bio odgovoran za onu štetu koju je uzrokovao zbog nemara i nepažljivog postupanja. Posudovnik je trebao poduzeti sve potrebne mjere kako bi očuvao stvar koja mu je bila dana na posudbu, a to je i uključivalo pažljivo gledanje na tuđe stvari. U pretklasičnom vremenu ne spominje se kustodijska odgovornost posudovnika.

Isto tako, Pomponije u D. 47, 21, 77³² navodi sljedeće: *Onaj tko se koristi posuđenom stvari ili stvar koja mu je povjerena na čuvanje na drugačiji način nego je to bilo ugovoreno, bez da to namjerno čini protiv volje vlasnika stvari, nije odgovoran za krađu niti je on odgovoran pod bilo kojim okolnostima prema tužbi iz depozita. No, je li on odgovoran prema tužbi iz posudbe? O tome ovisi kolika je njegova krivnja, odnosno, je li imao razlog vjerovati da mu vlasnik stvari ne bi dopustio upotrebu stvari*

²⁹ Romac, *op. cit.* u bilj. 2, str. 300.

³⁰ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21., str. 51.

³¹ Romac, *op. cit.* u bilj. 17., str. 390.

³² Pomponius, 38 ad Quintus Mucius

na način na koji je to ovaj učinio.³³ S obzirom na to da je posudovnik dolozno postupao i upotrebljavao je stvar protivno ugovorenom, činio je *furtum usus* i zbog toga je bio odgovoran za takvo ponašanje. Ako je znao da na taj način krši posuditeljevu volju, bio je odgovoran za kulpu. Pretklasični pravnici smatrali su da se odgovornim treba proglasiti onaj tko je zanemario obvezu skrbi o stvari.

Uz to, u D. 13, 6, 5, 7 navedeno je: *Postoje situacije u kojima gubitak prouzrokovan smrću pogađa posudovnika. Ako ti posudim konja da ga odvedeš na farmu, a ti ga odvedeš u rat, bit ćeš odgovoran prema tužbi iz posudbe. Isti slučaj je i s robom. Ako ti posudim roba koji je zidar, a on padne sa skele, Namusa smatra da ja snosim rizik. No, ja smatram da je tome samo tko ako sam ga posudio da radi na skeli. No, ako je rob posuđen radi obavljanja radova na tlu, a ti si ga poslao da obavlja radove na skeli, ili ako se dogodila nezgoda na skeli, koju nije on vezao, već je posljedica vezanja skele s nedovoljno pažnje ili sa starom užadi, tada držim da rizik koji je uzrokovan krivnjom posudovnika mora on i snositi.*³⁴

Iz navedenih dijelova fragmenata može se jasno iščitati da je odgovornost posudovnika postojala u situacijama gdje on nije upotrijebio primjerenu razinu dužne pažnje koju je trebao upotrijebiti kao brižljivi čovjek. Jednako tako, posudovnik se smatrao odgovornim za nastalu štetu ako je prekršio ugovorene uvjete kako će se stvar upotrebljavati ili ako je on svojim ponašanjem skrivio nastanak štetne posljedice. Međutim, to su bili zapisi koji su tek svoje puno objašnjenje dobili u klasičnom pravu, a ovdje se navode kao primjer postojanja odgovornosti.³⁵

S druge strane, prepoznata je u konkretnom slučaju i odgovornost posuditelja. Naime, Pomponije u D. 13, 6, 23 objašnjava: *Ako konj bude pogođen nekim oštećenjem bez postojanja tvoje (posudovnika) krivnje, nećeš biti odgovoran prema actio commodati. Za prvo, bit ću odgovoran ja zato što sam ti posudio konja koji nije bio u staaanju nositi se sa zadatkom.* U tom slučaju, posudovnik ne može biti odgovoran jer ozljeda životinje nije nastupila njegovom krivnjom. Baš suprotno, odgovornost je na posuditelju koji je zbog vlastite nepažnje posudio takvu životinju koja nije bila prikladna i spremna, tj. nije imala one kvalitete koje su se od nje tražile.

Pretklasični pravnici su smatrali da odgovornost postoji ako nisu poduzete one mjere koje bi u datom slučaju poduzeo svaki razboriti čovjek i, isto tako, ako je

³³ Romac, *op. cit.* u bilj. 17., str. 391.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21, str. 58.

posudovnik štetu uzrokovao svojim djelovanjem, bez obzira je li on to činio s namjerom ili slučajno. Odgovornost je postojala ako je šteta nastala. Instrumenata zaštite i nije bilo tako puno kad govorimo o posudbi jer je to u počecima bio odnos nastao na temeljima prijateljstva i povjerenja. U tom je vremenu bilo najlakše posudovnika optužiti za krađu stvari u slučaju da se stvar nije nakon uporabe vratila posuditelju. Zato je posudovnik bio odgovoran za *furtum usus* kojim je bila označena uporaba stvari protivno ugovorenim uvjetima.³⁶ Svaki posudovnik koji je stvar rabio izvan ugovorenih granica ili onaj koji je odbio restituciju posuđene stvari bio je odgovoran za *furtum usus*.

Ipak, detaljnije i jasnije objašnjenje odgovornosti posudovnika i primjerena zaštita može se vidjeti u tek razvojnom procesu instituta posudbe jer u pretklasičnom razdoblju teško da se može govoriti o stupnjevima odgovornosti, o namjernom činjenju/nečinjenju štete, o kontraktnoj i deliktnoj odgovornosti ili o zaštiti koja je bila omogućena oštećenoj strani ako u tom razdoblju institut posudbe nema ni karakter pravog ugovora, a jednako tako, tek je u doba klasičnog prava došlo do poznavanja razlike između objektivne i subjektivne odgovornosti za štetu, kao i razlika između *dolusa*, *culpe* i *casusa*, kao i *custodije*³⁷ i razvoja instrumenta zaštite posuditelja i posudovnika.

2.3. Posudba u razdoblju klasičnog prava

Iako se posudba spominje u pretklasičnom razdoblju kao odnos zasnovan na prijateljstvu i povjerenju, tek je u razdoblju kasne republike uobličen u pravni institut s elementima koji su i danas svojstveni za suvremeni pojam posudbe.³⁸ Naime, u pravnim izvorima, kao samostalni ugovor, posudba se spominje negdje na početku prvog stoljeća prije Krista.³⁹ Isto tako, posudba je institut pretorijanskog podrijetla jer pretor pružio pravnu zaštitu stranama u ugovornom odnosu pomoću *actio in factum*, a Gaj navodi posudbu kao kontrakt s posebnom tužbom *actio commodati directa* i od tada je, uz male promjene kod Justinijana pa ponovno vraćanje na početno poimanje, ostao nepromijenjen pravni institut do kraja rimske povijesti.⁴⁰

³⁶ Roškar, *op. cit.* u bilj 21, str. 57.

³⁷ Romac, *op. cit.* u bilj. 2, str. 311.

³⁸ Roškar, *op. cit.* u bilj 21, str. 72.

³⁹ Watson., *op. cit.* u bilj 1, https://digitalcommons.law.esu/fac_artchop/496, Pristupljeno 12. lipnja 2022.

⁴⁰ Sojčević, *op. cit.* u bilj. 7, str. 257.

Na početku je navedeno da je posudba ugovor kojim se jedna strana, posuditelj, obvezuje drugoj strani, posudovniku, predati stvar na besplatnu uporabu, a posudovnik se obvezuje tu stvar nakon iskorištene uporabe ili protoka ugovorenog vremena vratiti. Temeljne karakteristike ugovornog odnosa su njegova besplatnost, nepotpuna dvostrana obvezatnost, postojanje dviju formula kojima se ostvarivala zaštita i činjenica da je posudba realan ugovor razvijeno je u klasično doba.

Važno obilježje posudbe, koje prije, u pretklasičnim izvorima, nije bilo detaljno analizirano, je uporaba posuđene stvari. Naime, uporaba stvari uz besplatnost činila je temelj instituta posudbe pa je posebno važno skrenuti pozornost na definiranje uporabe stvari (*uti*). Upotreba stvari označavala je službu neke stvari upotrijebiti za sebe tako da se ta služba konzumira, a da se s njom ne stvore nove vrijednosti.⁴¹ Ulpijan⁴² ističe da posudovnik nije smio koristiti plodove nastale od posuđene stvari zato što uporaba (*uti*) isključuje korištenje (*frui*) jer je korištenje stvari značilo i istovremeno s uporabom stjecanje novih vrijednosti. Upotreba stvari mogla je biti izričito ugovorena, a mogla se stvar koristiti, ako ništa nije bilo određeno, na način njezine namjene jer je svaka upotreba koja je bila protivna tome povlačila odgovornost posudovnika, a to je poznato već od pretklasičnog doba, a detaljniji opis ostvarilo je u pravnim izvorima klasičnog doba. Tome dobro svjedoči primjer posudbe konja koji je umjesto na farmu, kako je bilo dogovoreno, odveden u rat. Neminovno, iz toga proizlazi odgovornost posudovnika.

U pretklasičnim izvorima smatralo se da se *commodatum* može odnositi samo na pokretne stvari. Međutim, Ulpijan je u D. 13, 6, 1⁴³ smatrao da se *commodatum* može primjenjivati i kod posuđivanja zemljišta pa čak i da je pravo stanovanja – *habitatio*, moglo biti predmetom posudbe. To, do prije nije bilo predmetom rasprave u vezi objekta posudbe. *Habitatio* se odnosio na pravo stanovanja, a Ulpijan je proširio tumačenje posudbe i na netjelesne stvari i smatra da zemljište može biti predmetom posudbe, kao što i Vivijan smatra za *habitatio*.⁴⁴ Pomponije, je s druge strane pokušao *habitatio* objasniti preko instituta darovanja, odnosno primjenjujući pravila tog ugovora. Navodi da ako je nekome dano dopuštenje da stanuje u nečijoj kući, a bez da plaća

⁴¹ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21, str. 76.

⁴² D. 13, 6, 13, 1.

⁴³ *Između pojmova commodatum i utendum datum razlika je kao između roda i vrste, smatra Labelon, gdje se prvi odnosi na pokretne stvari, a ne i na zemlje, dok se posljednji odnosi i na zemlju. Isto smatra i Kasije, a Vivijan drži da se izraz može primijeniti i na stanovanje.*

⁴⁴ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21, str. 82.

stanovanje, to se smatralo darovanjem jer onaj tko je ostvarivao takvo pravo zadržava kao dar iznos najamnine koju nije obvezan platiti.⁴⁵

2.3.1. Obveze posudovnika i posuditelja

Glavna obveza posudovnika prozlaži iz činjenice da je posudba bila nužno besplatan ugovor i da je zbog toga posudovnik posuđenu stvar trebao čuvati i skrbiti za nju. Kako je obveza vraćanja stvari bila drugi važan element ugovornog odnosa i obveza, tako je obveza čuvanja bila pretpostavka za vraćanje posuđene stvari u primjerenom stanju.

Posudovnik je stvar mogao upotrebljavati samo do ugovorenog vremena i na ugovoreni način.⁴⁶ Ako do dogovora u vezi posebne uporabe nije došlo, stvar je trebalo upotrebljavati na uobičajeni redoviti način, odnosno, onako kako je upotrebljava i posuditelj.⁴⁷ Ako je posuditelj posudio konja da radi na farmi posudovnika, a posudovnik ga je odveo u rat, činio je *furtum usus*. Isto tako, *furtum usus* činio je kad je stvar upotrebljavao duže nego je to bilo predviđeno pa čak i nakon što je posuditelj tražio da se stvar vrati, a o čemu je već bilo govora u poglavlju o institutu posudbe u pretklasično doba. Inače, kod posudbe, posuditelj nije mogao postaviti zahtjev za vraćanje stvari u nevrijeme ili u bilo kojem trenutku tražiti da se mu stvar vrati, što vidimo iz primjera: *Ako mi posudiš tablicu za pisanje da bi se mi na njoj moj dužnik obvezao, onda nije u skladu s pravom da mi to u nevrijeme natrag tražiš, jer da si me odbio, onda bih ja kupio drugu tablicu ili bi pozvao svjedoke.*⁴⁸ Osim što posuditelj to nije mogao učiniti, on je bio i odgovoran ako bi time nanio štetu posudovniku. Tu se može uočiti i razlika između posudbe i prekarija jer kod prekarija je uvijek postojala mogućnost da bude opozvan u bilo koje vrijeme.

Čuvanje posuđene stvari, kako bi ona mogla biti vraćena u primjerenom stanju, izazivalo je troškove za posudovnika. Posudovnik je bio dužan snositi primjerene redovite troškove uzdržavanja stvari, zato je morao hraniti i timariti životinju, hraniti

⁴⁵ Pomp. D 39, 5, 9, Zimmerman, R., *The law of obligations*, Oxford University Press, London, 1996., str. 191.

⁴⁶ Ulpijan, Edikt, Knjiga 28. *Kad postoji dogovor da se posuđena stvar vrati u određeno vrijeme, dužnost je suda da vodi brigu, ako do tužbe dođe, o tom vremenu i mjestu.*

⁴⁷ Horvat, *op. cit.* u bilj. 9, str. 341.

⁴⁸ D. 13, 6, 17, 3, Romac, *op. cit.* u bilj 17, str. 392.

posuđenog roba, prirediti mu smještaj⁴⁹ Dakle, morao je o posuđenoj stvari brinuti onako kako to radi posuditelj i onako kako je to potrebno da stvar ne bi bila uništena.

Najvažnija obveza posudovnika bila je vratiti stvar sa svim priraštajem i plodovima pošto je isteklo vrijeme upotrebe.⁵⁰ Stvar je trebalo vratiti u stanju u kojem ju je posuditelj primio sa svim plodovima i priraštajima koje je ona u međuvremenu donijela, a koji nisu bili predmetom posudbe, kao ždrijebe od kobile koju je posuditelj posudio za jahanje. U tom slučaju nije mogao posudovnik vratiti samo kobilu jer je ona bila predmetom posudbe, a ne i njezino ždrijebe (plod).⁵¹

Kako je obveza posudovnika bila da pokrije sve redovite troškove upotrebe stvari koja mu je bila posuđena, tako je posuditelj bio odgovoran za pokrivanje izvanrednih troškova oko uzdržavanja stvari. To su, u pravilu, bili troškovi liječenja oboljelog roba ili izmjena dotrajalih dijelova stvari.⁵² Ako je posudovnik pokrio i izvanredne troškove, a posuditelj mu to nije nadoknadio, posudovniku je bila na raspolaganju *actio commodati contraria* radi naknade štete i troškova koje je imao.

Posuditelj je trebao trpjeti posudovnikovu uporabu posuđene stvari, omogućiti mu uporabu i suzdržavati se od djelovanja kojim bi stvar bila dovedena u stanje u kojem je mogla biti manje korisna posudovniku.⁵³ Zato je posuditelj odgovarao za štetu ako je posudovniku predao stvar s nedostatkom. Tako je posuditelj mogao biti odgovoran ako je znao za mane stvari koju posuđuje. U suvremenom pravu jednako je tako poznata odgovornost vlasnika za nedostatke na stvari koji su mu bili poznati. Kod posudbe, ako je posuditelj s namjerom posudio stvar s nedostacima, znajući za njih, bio je odgovoran za štetu koju je prouzročio posudovniku.

Posuditelj nije trebao biti vlasnik posuđene stvari. U uvodu poglavlja spomenuto je da je stvar mogao posuditi i zalogoprimalac, najmoprimalac, drugi posudovnik ili tat.⁵⁴ Iako o tome nema izvora, smatra se da je u tom slučaju posuditelj bio odgovoran za štetu koja je zbog tog nastala posudovniku.⁵⁵

Postojala je također i obveza posuditelja u slučajevima kad je posudovnik izgubio posuđenu stvar pa je, zbog nemogućnosti restitucije, platio njezinu vrijednost.

⁴⁹ Stojčević, *op. cit.* u bilj. 7, str. 258.

⁵⁰ Horvat, *op. cit.* u bilj. 9, str. 341.

⁵¹ Stojčević, *op. cit.* u bilj. 7, str. 258.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21, str. 130.

⁵⁴ Romac, *op. cit.* u bilj. 2, str. 301.

⁵⁵ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21, str. 131.

Ako je u posuditelj pronašao stvar, posudovnik je mogao tražiti naknadu vrijednosti posuđene stvari koju je platio ili zahtijevati posuđenu stvar.

2.3.2. Odgovornost posudovnika

U klasičnom pravu dolazi do prijelaza s objektivne na subjektivnu odgovornost za štetu pa je, između poznatog namjernog činjenja štete (*dolusa*), za koje je dužnik odgovarao i svih ostalih slučajnih nastanka štete (*casusa*) za koje nije odgovarao, postupno razvijen i stupanj krivnje koji je bio manji od *dolusa*, a to je nemarnost, odnosno propuštanje dužne pažnje (*culpa*).⁵⁶ Zbog djelatnosti pretora i pod utjecajem načela *bonae fidei*, izgrađen je pojam krivnje pa je postupno načelo isključivo objektivne odgovornosti zamijenjeno načelom subjektivne (kulpozne) odgovornosti temeljene na krivnji. Dužnik je, stoga, trebao odgovarati za naknadu štete ako je svojom krivnjom onemogućio ispunjenje činidbe.⁵⁷ Međusobna prava i odgovornost stranaka ravnala se po načelu utiliteta pa je posuditelj odgovarao samo za *dolus* i *culpa lata*, odnosno za teže oblike krivnje, a posudovnik je bio odgovoran za svaku štetu.⁵⁸

Ako je strana u ugovornom odnosu u klasičnom rimskom pravu nezakonito postupala, bila je izložena doložnoj i kustodijskoj odgovornosti. U Gajevim Institucijama kustodija je prihvaćena kao temelj objektivne odgovornosti posudovnika u klasičnom rimskom pravu.⁵⁹ Odgovornost za kustodiju i načelo utiliteta razvija se u vrijeme klasične jurisprudencije i okosnica je razumijevanja odgovornosti ugovornih strana, posebno posudovnika što će u nastavku rada biti objašnjeno.

2.3.2.1. Načelo utiliteta

Odgovornost prema načelu utiliteta uzima se kao kriterij definiranja ugovorne odgovornosti strana pravnog odnosa. *Utilitatis* označava interes, korist i profit koju ugovorne strane ostvaruju iz ugovora. Rimski pravници stupnjevali su odgovornost za neispunjenje ugovornih odnosa u odnosu na utilitet i tako ga primjenjivali na ugovorne odnose kako su se oni razvijali. Prema načelu, stupanj odgovornosti dužnika određuje se prema koristi koju on ostvaruje u ostvarenom pravnom posu. Odgovornost će biti blaža

⁵⁶ Horvat, *op. cit.* u bilj. 9, str. 292.

⁵⁷ Šarac, Lucić, *op. cit.* u bilj. 3, str. 176.

⁵⁸ Romac, *op. cit.* u bilj. 2, str. 346.

⁵⁹ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21, str. 94.

ako dužnik ne ostvaruje korist od pravnog posla i stroža ako je dužnik pravnim poslom najviše ostvario.⁶⁰ Ako je ugovor o posudbi zaključen u isključivom interesu posuditelja, posudovnik nije mogao odgovarati za kustodiju već samo za najviši stupanj krivnje. Ako je ugovor bio zaključen u korist i jedne i druge strane trebalo je odgovornost ocjenjivati prema načelu krivnje, a ako pak je samo jedna strana u ugovoru imala apsolutnu korist iz tog odnosa, a druga ne, onda je, sukladno načelu utiliteta, strana s najviše koristi bila odgovorna za svaku štetu i kustodiju.⁶¹ U primjeru ugovora o posudbi, posudovnik je ostvarivao korist iz ugovora pa bi zbog toga trebao snositi svaku odgovornost. Inače je za ugovornu odgovornost prema načelu utiliteta bila uspostavljena trodioba odgovornosti i prema kojoj se gledalo u čijem je interesu bio sklopljen ugovor. Zato, ako postoji isključivi interes vjerovnika, dužnik odgovara samo za dolus, postoje li međusobni interesi u pravnom poslu, ugovorne strane mogu odgovarati doložno i kulpozno, a ako je ugovor sklopljen tako da dužnik ima najveći interes, primjenjivala se najstroža odgovornost, ona za kustodiju koja je obuhvaćala odgovornost za dolus i kulpu.⁶²

2.3.2.2. Odgovornost za kustodiju

Custodia je obuhvaćala čuvanje, zaštitu, upravljanje i očuvanje, odnosno, u klasičnom pravu, odgovornost za čuvanje stvari i zato je u nekim obveznim odnosima dužnik odgovarao za štetu makar je nastala bez njegove krivnje, međutim i tu je bila postavljena granica jer je dužnik odgovarao za slučajnu propast stvari (tzv. *casus minores*, ako mu je stvar bila ukradena ili oštećena od strane treće osobe), ali nije odgovarao za višu silu (*vis maior*), odnosno u slučajevima rata, požara, potresa i katastrofa sličnih razmjera.⁶³

Gaj, u Institucijama⁶⁴ spominje objektivnu odgovornost posudovnika, onu koja nadilazi doložnu i kulpoznu odgovornost, a koja je isključena u slučaju *vis maior*.⁶⁵ *Quae de fullone aut sarcinatore diximus, eadem transferemus et ad eum, cui rem commodavimus: nam ut illi mercedem capiendo custodiam praestant, ita hicu tendi commodum percipiendo similiter necesse habet custodiam praestare.* Što bi značilo,

⁶⁰ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21. str. 94.

⁶¹ Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 45., str. 199.

⁶² *Ibid.*, str. 194. – 195.

⁶³ Romac, *op. cit.* u bilj. 2, str. 311.

⁶⁴ Gaj 3, 206

⁶⁵ Odnosno, definira kustodiju

„ono što je rečeno za suknara i krojača primjenjuje se i na onoga kome smo dali stvar na posudbu. Kao što su i oni odgovorni za čuvanje stvari, tako i onaj koji je posudio stvar, treba biti odgovoran za čuvanje stvari. Tako je Gaj na početku fragmenta⁶⁶ objasnio odgovornosti pojedinih osoba (suknara i krojača) i tužbe koje im u slučajevima krađe stvari pripada – *actio furti*, ali i njihova odgovornost za čuvanje stvari⁶⁷ što se onda jednako tako primjenjuje i na posudovnika. Dakle, iz Gajevog fragmenta vidimo da će posudovnik, po primjeru suknara i krojača biti odgovoran za čuvanje stvari, ali i da mu je omogućena *actio furti* protiv onoga tko je stvar ukrao. Posudovniku je bilo u interesu da stvari čini sigurnom u svojoj uporabi jer je vlasnik stvari bio zaštićen drugim sredstvima zaštite i nije ovdje snosio rizik od krađe ako je posudovnik, bez obzira je li bio pažljiv ili nemaran, je li omogućio krađu ili ju je mogao spriječiti, bio odgovoran posuditelju za čuvanje stvari. tu je zaštitu posuditelj svakako imao, a onda je posudovniku bilo u interesu da s *actio furti* ostvari plaćanje novčane kazne pa umjesto restitucije, vjerovniku, posuditelju vrati novčanu vrijednost stvari.⁶⁸

Dakle, rezimirajući odgovornost posudovnika za kustosiju, može se zaključiti da je bio odgovoran za određene tipične nesreće koje su ga pogađale, ali, s druge strane, nije bio odgovoran za one nesreće koje se nikako nisu mogle izbjeći.⁶⁹ Prema primjeru, ako je posuđenog konja ukrala treća osoba ili je konj bio ubijen ili ga je ozlijedio posudovnikov prijatelj, on je bio objektivno odgovoran za štetu koja je u tom slučaju nastala za posudovnika, bez obzira na činjenicu je li on konja čuvao, je li i s njegovom dužnom pažnjom konj svejedno bio ubijen i ozlijeđen, nije bilo važno jer u tom razdoblju nije bio važan subjektivni element odgovornosti. Međutim, ako je konj bio odveden od kradljivaca ili razbojnika, ako je u konja udario grom i pritom je uginuo, a bio je u skloništu, posudovnik nije bio odgovoran. Zato se kod kustosije podrazumijevala odgovornost za manje nezgode (*casus minores*), odnosno za sve ono što se nije moglo pripisati višoj sili, kao u slučajevima kad je konja udario grom ili su ga ukrali kradljivci i razbojnici što možemo vidjeti iz D.13, 6, 5, 4 *Quo dvero senectute contigit vel morbo, vel vi latronum eruptum est, aut quid simile accidit, dicendum est nihil eorum esse imputandum ei qui commodatum accepit, nisi aliqua culpa interveniat. Proinde et si incendio vel ruina aliquid contigit vel aliquid damnum fatale, non tenebitur, nisi forte, cum possit res commodatas salvas facere, suas praetulit.* Kustosija,

⁶⁶ Gai 3, 205

⁶⁷ *Custodiam praestare*

⁶⁸ Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 45, str. 200.

⁶⁹ *Ibid.* 203.

odnosno *custodiam praestare* (čuvanje stvari) promatrala se kao jedna od obaveza posudovnika iz ugovora o posudbi. Tek se je kasnije kustodija počela koristiti kao standard odgovornosti, vidimo iz D. 13, 6, 5, 5: *Custodiam plane commodatae rei etiam diligentem debet praestare*, odnosno, *Posudovnik je bio odgovoran za pažljivo čuvanje stvari*, zbog toga, između ostalih razloga, posuditelju je bila omogućena *actio commodati directa*.⁷⁰

2.3.2.3. Dolozna odgovornost

Dolozno postupanje je još od pretklasičnog razdoblja stalan kriterij za procjenu odgovornosti iz posudbe. Posudovnik je odgovarao neovisno o tome u čijem je interesu ugovor o posudbi bio sklopljen, dok je odgovornost posuditelja, prema načelu utiliteta, bila ograničena na *dolus* ako je posudba bila ugovorena u isključivom interesu posudovnika. Posudovnik je mogao odgovarati za *dolus* čime se uvijek presumirao minimalni standard odgovornosti.⁷¹ Odgovornost za *dolus* nije se mogla isključiti jer uglavak u ugovoru koji bi isključivao odgovornost za namjerno počinjenje štete nije imao učinka.⁷²

D. 13, 6, 5, 10 (Ulpijan, Edikt 28) *Interdum plane dolum solu min re commodata qui rogavit praestabit, ut puta si quis ita convenit: vel si sua dumtaxat causa commodavir, sponsae forte suae vel uxori, quo honestius culta ad se deduceretur, vel si quis ludos edens praetor scaenicis commodavit, veli psi praetori quis ultro commodavit*.⁷³

U ovom je fragmentu analizirana odgovornost posudovnika kada on odgovara samo dolozno, tj. za namjeru. To su slučajevi u kojima korist od zaključenog ugovora o posudbi ima posuditelj. Takvi su slučajevi bili rijetki, ali je odgovornost posudovnika, u tom slučaju, bila ublažena i ograničena na *dolus*.

⁷⁰ Ibid., str. 193.-194.

⁷¹ Roškar, *op. cit.*, u bilj. 21, str. 105.

⁷² Watson, A., *The Digest of Justinian, vol. 1*, University of Pennsylvania Press, 1998., str. 403.

⁷³ Jasni su slučajevi u kojima će posudovnik odgovarati samo za namjerno nanesenu štetu, kada je tako ugovoreno, ili je posudba zaključena u interesu posudovnika, kao u slučaju kada čovjek posudi svojoj zaručnici ili ženi haljinu kako bi se predstavila dostojanstveno ili kada pretor posudi odjeću glumcima kako bi glumili u predstavi, ili netko dobrovoljno posudi stvari pretoru za tu svrhu.

2.3.2.4. Primjena dužne pažnje posudovnika

Do sada je u radu na više puta spomenuta korist od posudbe koju ostvaruje posudovnik. Upravo zbog te koristi, posudovnik se trebao sudržavati od doloznog i kulpoznog djelovanja i prilikom čuvanja stvari, primijeniti posebnu pažnju. Stupanj pažnje koji se zahtijevao od njega bio je pažnja najsavjesnijeg čovjeka u vlastitim stvarima.⁷⁴

Primjenu dužne pažnje povezujemo uz subjektivne kriterije, odnosno, kustodijskoj odgovornosti koja je na početku klasičnog razdoblja definirana kao objektivna odgovornost, u postklasičnom vremenu, preobražena je u subjektivni kriterij *exactissima diligentia custodiendae rei*. Odnosno, od posudovnika se zahtijevala pažnja *qualem quisque diligentissimus pater familias suis rebus adhibet*, što je predstavljalo pažnju vrlo brižljivog *pater familias* u odnosu na vlastite poslove.⁷⁵ Kako je u postklasično vrijeme Justinijanovih *Institucija* u potpunosti formulirana subjektivna odgovornost, tako je za postojeću *custodiam praestare* razvijenu klasično doba, nadodana subjektivna odgovornost posudovnika koja se ogledala u činjenici da se od posudovnika koji ostvaruje korist iz ugovora o posudbi očekuje da o posuđenoj stvari brine kao vrlo brižljivi *pater familias*, želeći tako naglasiti da je odgovornost posudovnika, koja se sad očituje kroz subjektivni element i dalje velika. Tako u D. 13, 6, 18. *Standard koji mora biti primijenjen u prilikom skrbi o stvarima danim na posudbu je onaj koji svaki vrlo brižljivi pater familias primjenjuje u svojim vlastitim poslovima u mjeri da posudovnik jedino nije odgovoran za one slučajeve koji se ne mogu spriječiti kao što je smrt roba koja nije prouzročena posudovnikovom krivnjom, napad razbojnika ili neprijatelja, napadi gusara, brodolom, požar i bijeg roba koji nije uobičajeno nadziran. Što je rečeno za razbojnike, pljačkaše i brodolom, mora se razumjeti samo kao primjenjivo na slučaj kada je posuđena stvar radi odnošenja u udaljene krajeve. Drugačije je u slučaju ako ti posuđim srebro za proslavu večere s prijateljima, a on stvar odnese na putovanje. Za taj slučaj, bez sumnje, posudovnik treba odgovarati za propast stvari.*

⁷⁴ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21., str. 119.

⁷⁵ *Ibid.*

2.3.3. Odgovornost posuditelja

I odgovornost posuditelja ocjenjivala se prema načelu utiliteta. Odgovornost posuditelja bila je ograničena na kriterij *dolus* ako je ugovor bio zaključen u isključivom interesu posudovnika, a na *dolus* i *culpa lata* ako je i posuditelj ostvarivao koristi iz pravnog posla.⁷⁶

2.3.4. Civilni postupak i zaštita prava ugovornih strana

Civilni postupak obuhvaća pravna pravila kako se neko sporno pravo zainteresiran stranaka utvrđuje i kako se ono ostvaruje presudom. U rimsko doba pravila o postupku, odnosno propisi o proceduri, onako kako se to danas shvaća iz perspektive suvremenog poimanja postupka, nisu bili odvojeni od materijalnog prava. Rimsko pravo nije imalo pojam opće, generalne tužbe, zato je stvoren sistem tužbi (*actiones*) za svaki pojedini priznati pravni odnos koji je bio strogo individualiziran. Iz toga je pravnu zaštitu uživao onaj koji je mogao upotrijebiti određenu tužbu koja je onda obuhvaćala i dijelove materijalnog i procesnog sadržaja. Prava koja su bila povrijeđena mogla su se zaštititi ako je postojala individualno određena *actio* u kojoj je bilo inkorporirano materijalno pravo. Prema porijeklu, *actiones* su se dijelile na *actiones civiles*, uvedene od vremena starog civilnog prava i *actiones praetoriae*, koje je prema svojim ovlastima uvodio pretor. Važna podjela za ovaj rad je podjela prema procesualnom značenju pa su tu bile ubrojene *actiones in ius conceptae* i *actiones in factum conceptae*, ovisno o tužbenom zahtjevu koji se pozivao na pravnu normu ili tužbeni zahtjev koji je sadržavao samo opis činjeničnog stanja.⁷⁷

Iz Gajevih Institucija, 4, 45 - 47: *Formule po kojima se vodi spor o pitanjima prava nazivamo in ius conceptae, to su one kojima dokazujemo da je nešto naše po kvirintskom pravu ili da nam nešto treba dati ili da kradljivac treba nadokaditi štetu. Ostale nazivamo in factum conceptae, to su one kod kojih ne postoji intentio sastavljena na izloženi način, nego se u uvodu formule opisuje što se dogodilo, a tome se dodaju izrazi na osnovi kojih se sucu daje ovlast da osudi ili oslobodi...U nekim, međutim, slučajevima pretor je uveo formule, koje su, kako in ius, tako i in factum conceptae, kao što su actio depositi i actio commodati.*⁷⁸

⁷⁶ Romac, *op. cit.* u bilj. 2, str. 311.

⁷⁷ Ibid., str. 462 – 468.

⁷⁸ Romac, *op. cit.* u bilj. 17., str. 413.

U nastavku poglavlja objasnit će se nastanak tužbi za zaštitu prava koja je proizašla iz ugovora o posudbi po pretorskom pravu za posudovnika i posuditelja. Prikazat će se nastanak *actio commodati directa* u *in factum* i *in ius conceptae* koje su se paralelno koristile u svrhu zaštite posuditelja, kao i zaštita *actio commodati contraria* na strani posudovnika.

2.3.4.1. Actio commodati

Posudbu se u poznato, pretklasično doba, moglo zaštititi, s obzirom na navode pojedinih povijesnih izvora s *rei vindicatio*, tužbom za *furtum*, *condictio*, *interdictum utrubi* i *actio de damno* no takvi instrumenti zaštite ili nisu bili do kraja konkretizirani kod posudbe i zaštite ugovornih strana ili strane iz ugovora nisu u potpunosti mogle ostvariti adekvatnu zaštitu koja bi, u odnosu na posuditelja, omogućila zaštitu u slučaju izostanka restitucije posuđene stvari. Opće sredstvo zaštite nije postojalo i zbog toga je unosilo pravnu nesigurnost pa je procesnu zaštitu stranka trebalo temeljiti na dobroj vjeri i uzajamnom povjerenju stranaka, tim više što je ugovor o posudbi bio ugovor *bonae fidei*. Posudba se razvijala od običnog, pravno neuređenog i pravno neprepoznatog odnosa koji se temeljio na prijateljskom sporazumu pa sve do potrebe kojom se posuditelju priznala tužbena zaštita pa je posudbu smjestila u ugovornu sferu rimskog prava.⁷⁹ Pojava *actio commodati* nije točno vremenski poznata, ali se smatra razdoblje kasne Republike kao razdoblje u kojem je *commodatum* postao ugovorom, a kako ugovorni odnos nije mogao postojati bez procesne zaštite, onda se to vremensko razdoblje odnosi i na uvođenje tužbene formule.⁸⁰ *Commodatum* je bio institut pretorijanskog podrijetla, a to je tako zato što je pravna zaštita za taj odnos uvedena od strane pretora, vidljivo iz D. 13, 6, 1: ... *quod quis commodasse dicetur, de eo iudicium dabo*⁸¹, iz čega se upućuje na odobrenje tužbene zaštite iz posudbe koju će dati pretor. Kako su paralelno primjenjivale *actio commodati in ius* i *in factum concepta*, tako će u nastavku detaljnije biti govora o njihovom značaju za zaštitu prava koja je iz ugovora o posudbi trebao ostvariti posuditelj.

Isto tako i onaj kome se neka stvar daje na upotrebu, to jest u posudbu, biva obvezan predajom stvari i odgovara po actio commodati. Ali, on je u znatno drugačijem

⁷⁹ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21., str. 136.

⁸⁰ Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 45., str. 189. – 190.

⁸¹ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21, str. 73.

*položaju od onoga koji je primio zajam jer mi se stvar ne predaje da bi prešla u njegovo vlasništvo, pa je odgovoran da tu istu stvar vrati.*⁸²

Iz navedenog fragmenta upućuje se posuditelja na ostvarivanje svojih prava pomoću *actio commodati* koju je pretor osigurao za posuditelja. Kako je ovo Paulov fragment, *actio commodati* je ovdje *actio in factum* jer je zaštita *in ius* uvedena tek krajem prvog stoljeća pa je *actio in factum* bila starija. Priznavanjem zaštite u obliku *actio commodati in ius concepta*, posudba je postala priznati institut *iuris civilis* pa je prema tim elementima ugovor o posudbi u nepromijenjenom obliku poznat i danas.⁸³

U uvodu poglavlja spomenut je Gajev fragment iz četvrte knjige koji govori o formulama kojima se pokreće postupak i razlika između *in ius concepta* i *in factum concepta*. Međutim, vrlo je zanimljiv kraj tog fragmenta koji navodi ... *similes etiam commodati formulae sunt*⁸⁴ pa su zbog toga brojni romanisti smatrali da ne postoji samo *in ius* i *in factum* formule, već da je *ius concepta* bila nužno vezana za formulu *bona fidei* koja se primjenjivala na *commodatum*. Isto tako, prevladavajuće je mišljenje da je klasičnom razdoblju, tj. u doba kasne republike ili rane klasike kod ugovora o posudbi postojala formula *in ius concepta s bonae fides* klauzulom.⁸⁵ Argument kojim se pokušava potvrditi stav o pripadanju *actio commodati* s formulom *in ius concepta* u *iudicia bonae fidei* je Gajev fragment D. 13, 6, 18, 4 o dopuštenosti kompenzacije kod *actio commodati*.

Što god netko može dobiti protutužbom, također može dobiti i prijebom u direktnoj tužbi usmjerenoj protiv njega. No, može se dogoditi da se više može ostvariti posudovnikovom tužbom, ili sudac može izostaviti uzeti u obzir prijebom, ili se može dogoditi da ne može biti pokrenuta parnica protiv posudovnika zato što je stvar slučajno uništena ili vraćena bez mogućnosti pokretanja parnice. U tim je slučajevima protutužba nužna.

Naime, kod *iudicia bonae fidei*, sudac je prilikom donošenja odluke imao puno veću slobodu nego je to bilo kod *iudicia stricti iuris*, zato što je ta sloboda bila proširena dodatkom u formuli da sudi *ex fidei bona*. Sudac je donosio odluku po načelima poštenja i povjerenja u pravnom prometu i uz to uzimao sve okolnosti konkretnog slučaja pa je tako mogao uzeti u obzir mjesne običaje, uvažavati neformalne sporedne

⁸² Paul D. 13, 6, 17, 3.

⁸³ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21., str. 138. – 139.

⁸⁴ I bezbrojne druge formule ove vrste nalaze se u pretorovom albumu. *Ibid.*, str. 141.

⁸⁵ D. 13, 6, 3, 2: *In hac actione sicut in ceteris bonae fidei iudiciis similiter in litem iurabitur; et rei iudicandae tempus, quanti res sit, observatue, quamvis in stricti litis contestatae tempus spectetur.* Watson, A., *Studies in Roman Private Law*, London, The Hambledon Press, 1991., str. 233.

uglavke ugovora, uvažiti svako prijevarno i nepošteno postupanje (*dolus*) i mogao je izvršiti prijeboj eventualne dužnikove protutražbine.⁸⁶ Upravo zbog te mogućnosti prebijanja tražbine, a što je i navedeno u fragmentu koji se analizira, nastojao se potvrditi stav da *actio commodati* s formulom *in ius concepta* pripada u *iudicia bonae fidei*, a mogućnost kompenzacije predviđena je samo u pravnim poslovima *bonae fidei*,⁸⁷ a to pak je poznato iz Justinijanovih Institucija četvrte knjige: *Neke su tužbe po karakteru iz dobre vjere, a neke stroge primjene prava. Dobre su vjere: iz kupnje, iz prodaje, zakupa i najma, posloводства bez naloga, naloga, ostave, ortakluka, tutorstva, posudbe, založne tužbe ...*⁸⁸

Uz sve navedene argumente, može se utvrditi prvo, da su postojale tužbe *actio commodati in ius* i *in factum*, gdje je *actio commodati in factum* nastala prije *actio commodati in ius*, a drugo, da *actio commodati* možemo ubrojiti u poslove *bonae fidei*, a zbog toga i sam ugovor o posudbi u poslove *bonae fidei*, upravo iz tužbi iz kojih se razvio i kruga pravih poslova kojima je pripadao. U nastavku će biti spomenute razlike između *actio commodati in factum* i *in ius* i zašto je postojala paralelna primjena jedne i druge tužbe.

Actio in factum concepta pretpostavljala je nemogućnost povratka stvari posudovnika posuditelju pa se presuda temeljila na obvezi posudovnika da nadoknadi tržišnu vrijednost posuđene stvari. Zato je, prvo ugovor o posudbi trebao biti zaključen, dakle, morao je nastati i drugo, da posudovnik nije vratio posuđenu stvar. *Actio in ius concepta* se isto tako povezivala s povratom posuđene stvari, a ostvarivala se presudom *ex bona fide* pa je osuda za posudovnika bila kvantitativno neograničena: *Quiquid ob em rem dare facere oportet ex bona fide*. Temelj za podizanje *actio in ius* bio je valjani ugovor i povreda obveza iz ugovornog odnosa pa je tu bila razlika na *actio in factum* jer se kod nje zahtjev temeljio na činjenici (*factum*), a ne na ugovornom odnosu. *Actio in factum* je omogućavala naknadu tržišne vrijednosti stvari, a *actio in ius* omogućavala je ne samo naknadu štete već i naknadu izgubljene dobiti. S *actio in factum* tužitelj je mogao samo utužiti činjenicu da dužnik (posudovnik) nije vratio posuđenu stvar, a ne

⁸⁶ Horvat, *op. cit.* u bilj. 9, str. 288.

⁸⁷ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21., str. 142. – 143.

⁸⁸ I. 4, 6, 28. Dakle, već je kod Gaja zaštitna *actio commodati* bila uvrštena u krug pravih poslova *bonae fidei*, vidljivo iz D. 13, 6, 18, 4, a onda je Justinijan izričito uvrstio posudbu, s *actio commodati* u poslove *bonae fidei*.

bilo koju drugu obvezu, zato je te druge obveze bilo moguće utužiti s tužbenom formulom *in ius concepta*, primjenom pravila *oportere ex fidei bona*.⁸⁹

Posuditelju je, stoga, bilo omogućeno koristiti dvije tužbene formule, jednu s kojom je mogao utužiti povratak stvari, a drugu s kojom je mogao zahtijevati i sve druge obveze, kao ostvarivanje naknade štete u vezi s posuđenom stvari. Ako se to gleda kroz različite kriterije odgovornosti, onda se za kustodiju, koja je, izvorno, bila objektivna odgovornost posudovnika, primjenjivala *actio in factum* i primarna obveza je bila povratak posuđene stvari. Pojavom formule *in ius*, koja je pripadala u *bonae fides* poslove, odgovornost posuditelja se procjenjivala prema subjektivnim elementima. Kako je pojava subjektivne odgovornosti kasnijeg razvoja, tako se tužba *in ius concepta* kasnije od *actio in factum*.⁹⁰

Posuditelju je tako bilo omogućeno koristiti dvije tužbene formule, od kojih je ona *actio in factum* nastala ranije i u pogledu nevraćanja posuđene stvari prevladala kao tužba u razdoblju klasičnog rimskog prava. Uvođenjem formule kojom je posuditelj mogao ostvarivati zaštitu svojih prava, može se tvrditi i postanak ugovora o posudbi kao realnog, imenovanog ugovora. Protekom vremena i razvojem prava pa tako i nastankom *actio in ius concepta*, *actio in factum* nije iščeznula iz upotrebe jer se povratak stvari još uvijek na lakši način za posuditelja mogao ostvariti s *actio in factum*, dok je *actio in ius* uvedena iz potrebe drugih zahtjeva koji su nastali zbog povrede ugovorne obveze, a nisu se mogli ostvariti tek vraćanjem stvari, kao što je bila naknada štete zbog smanjene vrijednosti stvari. Ta paralelna primjena tužbi bila moguća zato što je *actio in factum* bila puno pristupačnija tužitelju, posuditelju kad je njome mogao jednostavnije i brže dokazati činjenicu predaje stvari posudovniku i da mu stvar nije vraćena, nego se koristiti s *actio in factum* u kojoj je trebao dokazati sadržaj i valjanost ugovora, što je svakako bilo teže.⁹¹

⁸⁹ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21, str. 145 – 148.

⁹⁰ *Ibid.*, str. 151.

⁹¹ *Ibid.*, str. 152. – 153.

2.3.4.2. Actio commodati contraria

Posudba je u rimskopravnoj terminologiji svrstana u *contractus bilatateralis inaequalis*, skupinu pravnih poslova u kojima je samo jedna strana bila obvezna na činidbu iz pravnog odnosa, a druga je samo eventualno i pod određenim okolnostima odgovarala za činidbu, zato je s *actio commodati* posuditelj mogao zahtijevati povrat stvari ili naknadu drugih šteta kako je već bio spomenuto, a druga strana u ugovornom odnosu, posudovnik, je imala mogućnost podizanja *actio commodati contraria*.⁹² Međutim, važno je naglasiti da je razlika između *actio commodati* i *actio commodati contraria*, pa je i samim time bio *contractus bilatateralis inaequalis*, u tome što, je *actio commodati* predstavljala nužni i nezamjenjiv element zaštite svojstven ugovoru o posudbi, a protutužba, *actio commodati contraria* bila je incidentalna i na raspolaganju posudovniku samo u slučajevima kada su za njezino podnošenje bile ispunjene pretpostavke.⁹³

Ime tužbe, *actio commodati contraria* govori da je tužba usmjerena protiv tužitelja iz prethodnog postupka i to je uvijek bila tužba posudovnika protiv posuditelja jer je *actio commodati directa* pružala aktivnu legitimaciju posuditelju, a *contraria* posudovniku. Ta je tužba bila mlađeg datuma od prvotne *actio commodati* koja je pripadala posuditelju, a posudovniku je, u vremenima prije njezinog razvoja, mogućnost za ostvarivanje svojih zahtjeva bila moguća pomoći *compensatio* i *retentio*, odnosno ili se mogao napraviti prijeboj ili je imao pravo zadržanja dok posuditelj nije podmirio izvanredne troškove.⁹⁴ Isto tako, *actio commodati contraria* mogla je biti pokrenuta neovisno o *actio commodati directa* o čemu svjedoči Paulo u D. 13, 6, 17, 1: *Contraria commodati actio etiam sine principali moveri potest, sicut et certerae quae dicuntur contrariae*.

Gaj u D. 13, 6, 18, 2 posudovniku daje pravo naknadu određenih izvanrednih torškova koji se odnose na vraćanje odbjeglog roba ili na njegovo liječenje i opravak, dok svi uobičajeni troškovi, kako je već bilo spomenuto padaju na posudovnika. Isto tako, posudovnik je mogao podnijeti zahtjev za naknadu štete o čemu je govorio Gaj u D. 13, 6, 18, 3: *Onaj koji svjesno posudi oštećene spremnike mora, ako se vino ili ulje izlije, pokvari ili prolije biti će osuđen na vrijednost istih*.⁹⁵ Prema tome, posudovnik

⁹² *Ibid.*, str. 75.

⁹³ Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 45, str. 200. – 202.

⁹⁴ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21, str. 156.

⁹⁵ Romac, *op. cit.* u bilj. 17, str. 301.

kojem je posuditelj, znajući da je stvar neispravna, s nedostatkom, posudio takvu stvar imati pravo zahtijevati naknadu štete. Međutim, važno je spomenuti da će posuditelj biti odgovoran samo ako je to svjesno učinio, odnosno da je je znao da ta oštećenja postoje. Budući da koristi iz ugovora po načelu utiliteta iz ugovora o posudbi ima posudovnik nije se moglo, a niti se očekivalo da posuditelj bude izložen objektivnoj i vrlo širokoj odgovornosti.

Posudovnik je u klasičnom razdoblju odgovarao kustodijski, dalekosežna odgovornost koja je obuhvaćala sve *casus minores* do granice *s vis maior* za koju nije bio odgovoran iako je i tu, ako je činio *furtum usus*, pa posljedično stvar izgubio ili je ona bila ukradena ili je stradala u potresu, požaru, svejedno bio odgovoran za naknadu štete posuditelju. Ako je pak je stvar bila ukradena kad je bila kod posudovnika, bila mu je omogućena *actio furti* kojoj je već bilo govora.

Actio commodati contraria, svakako je zanimljiva tužba, svojstvena ugovoru o posudbi i koja, iako naravno, nije jedina, podsjeća na protutužbe današnjeg parničnog postupka koje su, gledane iz suvremenog poimanja postupka najnormalnije sredstvo zaštite i ofenzivna radnja dužnika, tuženika prvotnog odnosa. Nije do kraja jasno je li *actio commodati contraria* bila često korišteno sredstvo jer su ipak za nju trebale biti ispunjene pretpostavke, tim više što i nije bila uobičajeni zahtjev za zaštitu koji je bio na raspolaganju dužniku, posudovniku. *Actio furti*, pravo zadržanja i prijeboj bili su puno češći instituti koje je posudovnik mogao koristiti protiv posuditelja.

3. POSUDBA U SREDNJOVIJEKOVNOM HRVATSKOM STATUTARNOM PRAVU

3.1. Regulacija posudbe u hrvatskim srednjovjekovnim statutima

Statutarno pravo je pravo sadržano u statutima, odnosno, zbirkama propisa kojima su u razdoblju srednjega vijeka i u ranom modernom razdoblju stanovnici autonomnih zajednica uređivali svoj pravni život. U statute gradova, koji će biti obrađeni u ovom poglavlju, radi sistematizacije i modernizacije propisa, a sve radi stvaranja pravne sigurnosti i stabilnog pravnog poretka, u statute su se unosile odredbe o ustroju vlasti, statusnog, obiteljskog i nasljednog prava, zatim odredbe stvarnog i obveznog prava, pravila kaznenog i civilnog postupka i odredbe pomorskog prava.⁹⁶

U nastavku poglavlja, obradit će se institut posudbe, kao institut obveznog prava na području srednjovjekovne Hrvatske. Važno je pritom spomenuti da hrvatsko područje nije imalo jedinstvenu primjenu prava što je svakako dovodilo do neujednačenosti pravnih pravila.⁹⁷ Međutim, i na tu se pravnu neujednačenost gleda iz današnje suvremene perspektive moderne pravno uređene države tako da je, bez obzira što je za cijeli razjedinjeni prostor srednjovjekovno područje Hrvatske imalo različite europske utjecaje na razvoj pravnih pravila, svaki je statut, tijekom višestoljetnog razvoja, uspostavio prepoznatljiv pravni sustav kao statutarno pravo srednjovjekovnog hrvatskog područja. Sustav statutarnog prava razvijao se na recipiranom rimskom pravu koje je bilo prilagođeno tadašnjim uvjetima i vremenima.⁹⁸

Institut posudbe, kao institut obveznog prava, na području srednjovjekovne Dalmacije, Hrvatske i Slavonije nije bilo jednostavno ni utvrditi ni interpretirati kad statuti često nisu ni upućivali na obveznopravni institut posudbe. Bez obzira na to, posudba je bila prepoznata kao institut i to onako kako je razvijena u doba klasičnog i postklasičnog rimskog prava sa subjektivnom odgovornošću posudovnika koja je poznata od Gaja i Justinijana.⁹⁹

⁹⁶ Statutarno pravo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. 6. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57907>>.

⁹⁷ Kasap, J. *Pravna regulacija instituta posudbe u srednjovjekovnom statutarnom pravu*, Pravni vjesnik, 32, 1, 2016., str. 78.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ Roškar, *op. cit.* u bilj. 21., str. 162.

3.2. Posudba u Dalmaciji

Brojne statute dalmatinskih gradova moguće je podijeliti u dva osnovna pravna kruga, dalmatinski i splitski pravni krug. Pod područje Dubrovačke komune najzanimljiviji za obradu su statuti otoka Korčule, Lastova i Mljeta, otoci koji su imali poseban položaj u Dubrovačkoj komuni kao samoupravno područje. Šibenski i Hvarski statut, koji će biti obrađeni, pripadali su splitskom pravnom krugu.¹⁰⁰

3.2.1. Dubrovački statut

Dubrovački statut površno obrađuje obvezno pravo, a brojne klasične ugovore uopće ne spominje, kao ni posudbu, zato je ta regulacija vjerojatno bila prepuštena običajnom pravu koje je služilo kao nadopuna Statutu. Dubrovački statut izrađen s elementima bizantskog, slavenskog i mletačkog prava. Statut je sadržavao izraz *commodare* koji je u pretklasičnom i klasičnom pravu označavao institut posudbe i koji se u Statutu spominje u sadržaju prisega različitih komunalnih djelatnosti.¹⁰¹ Međutim, za posudbu se u dubrovačkom pravu pogrešno upotrebljavao latinski izraz *mutuum*. Sadržaji arhiviranih isprava notara navodili su ugovor o posudbi kao realan ugovor kojim su se predavale nepotrošne stvari s obvezom njihova vraćanja nakon ugovorene upotrebe, a na temelju jedne isprave¹⁰² nije se mogla zaključiti odgovornost posudovnika u dubrovačkom pravu.¹⁰³

3.2.2. Statut grada Splita

Regulacija obveznopravnih odnosa u splitskoj komuni u srednjem vijeku utemeljena je na odredbama rimskog prava jer se i sam Statut poziv na rimskopravne izvore.¹⁰⁴ Posudba je izričito regulirana u Trećoj knjizi statutarnih odredaba, glavi 75. Statuta, naslova „O posudbi i ostavi“. Iako posudba nije bila izričito definirana, iz sadržaja je vidljivo da je rimsko pravo bila osnova za njezinu interpretaciju. Odredba u

¹⁰⁰ Kasap, *op. cit.* u bilj. 97., str. 78.

¹⁰¹ *Ibid.* str. 79.

¹⁰² Ugovor kojim Desislava predaje svoja dva broda na čuvanje i daje ovlaštenje za privremeno korištenje brodova. Cvejić, J., *Obligacioni ugovori u dubrovačkom pravu od 13. do sredine 14. veka*, Beograd, 1957.

¹⁰³ Kasap, *op. cit.* u bilj. 97., str. 80.

¹⁰⁴ *Statut grada Splita, srednjovjekovno pravo Splita*, 2. izdanje, Split, Književni krug, 1987.

statutu je bila kratka, a bez da se navodi njezina definicija, upućuje se na odgovornost posudovnika za propast stvari i njegovu obvezu vraćanja stvari po upotrebi. Uz to, spominje se i odgovornost posuditelja koji je pak odgovarao u situacijama kada bi posuđenu stvar odbio primiti po završetku ugovora. U toj je odredbi zanimljivo što se naglašava odgovornost posuditelja, posebno u situaciji kada on ne želi primiti posuđenu stvar, a koja se razlikuje od odgovornosti posuditelja u rimskom pravu jer je kod Statuta izričito definirana za konkretni slučaj ne prihvaćanja stvari nakon ispunjenja ugovora, a što nije bilo toliko naglašeno u rimskom pravu, ako je uopće i bilo.¹⁰⁵

Predmet posudbe, prema Statutu, nisu mogle biti stvari u vlasništvu komune (vesla, brodska užad i komunalni brodovi te stvari koje im pripadaju). Ako bi kojim slučajem te stvari bile posuđene, za njihovu krađu bila je određena novčana kazna od solida za posuditelja i posudovnika uz obvezu naknade štete. Posuđivati su se mogle tegleće životinje pa ako je netko posudio svog konja, kljuse ili drugu životinju, a onda je odveo na drugo mjesto ili s njome obavio drugi rad od onoga koji je bio ugovoren, povrijedio je ugovor. Posudovnik je bio obavezan čuvati posuđenu stvar i vratiti je po završetku uporabe, a snosio je i odgovornost za svu štetu koja je time nastala.¹⁰⁶ Prema navedenom, može se zaključiti da se odgovornost posudovnika i njegove obveze poklapaju s elementima posudbe pretklasičnog i klasičnog razdoblja, odnosno, da je institut posudbe u Splitskom statutu izgrađen na odredbama recipiranog rimskog prava.¹⁰⁷

3.2.3. Šibenski statut

Šibenski statut iz 1378. godine sadržavao je odredbe o posudbi u primjerima posudbe konja ili neke druge životinje ili posudbu bilo koje druge stvari da se njome dođe do određenog sela ili mjesta. Ako bi u tom slučaju stvar propala slučajnom nezgodom, ili požarom, rušenjem stabla, nebeskom munjom ili smrću, za nezgodu bi trebalo odgovarati. Ipak, ako posudovnik posvetio stvari takvu brigu i skrb kao da se radilo o njezinim vlastitim stvarima, ne može se držati odgovornim za pogibelj, slučaj ili štetu ako je jasno da je postupao s najvećom pažnjom radi zaštite posuđene stvari. Zato Statut, pri uporabi stvari, postavlja standard odgovornosti posudovnika do *vis maior* ako svojim postupcima, odnosno, primjerenom dužnom pažnjom nije mogla

¹⁰⁵ Kasap, *op. cit.* u bilj. 97, str. 81.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Ibid.*, str. 82.

skriviti nastali događaj niti je mogla utjecati na sprečavanje istog.¹⁰⁸ I u slučaju Šibenskog statuta može se vidjeti utjecaj rimskog prava.

3.2.4. Poljički statut

U Poljičkom statutu iz 1440. posudba je neizravno regulirana u institutu darovanja i to zato što je poljičko pravo razlikovalo dva oblika darovanja pa je darovanje zaključeno za određeno vremensko razdoblje podrazumijevalo posudbu stvari i bilo poznato pod nazivom *darovština u vrime potribno: 1030 1800, 23, IV Trbusi: Za kneza Mihanovića i jostali glavari Banka ove provincije, braća Grgur i Stipan Tijardović u vrime potribno darivaju knezu Grgi Sladoviću ono mejica pod kućom zemlje ...*¹⁰⁹

3.2.5. Paški statut

Paški statut sadržava najobuhvatniju regulaciju instituta posudbe pa je tako u trećoj knjizi statuta, glavi četvrtoj predviđeno dokazivanje da su posuđene stvari zaista posuđene,¹¹⁰ u glavi prvoj da je posuditelj bio aktivno legitimiran tražiti naknadu zbog propasti ili oštećenja posuđene stvari i to isključivo od posudovnika. Slično kao što je to navodio Splitski statut i ovaj navodi odgovornosti posudovnika kod posudbe konja ili druge životinje pa ako je posudovnik postupao sa posuđenim stvarima onako kako je postupao sa svojim stvarima, primjenjujući primjerenu pažnju oslobađalo ga se od odgovornosti za propast stvari i za slučaj. Samo je bilo važno učiti primjenu dužne pažnje jer ga je to ispričavalo od odgovornosti, a svako namjerno počinjenje štete i krajnja nemarnost povlačili su za sobom odgovornost. Isto kao i kod slučajeva kad je namjerno stvar bila upotrebljavana u druge svrhe pa je zbog toga propala ili je propala zbog više sile (požara, udara groma). U tim je situacijama posudovnik bio odgovoran. Opet se može primijetiti sličnost s institutom posudbe u klasično rimsko doba.¹¹¹

¹⁰⁸ *Ibid.*, str. 83.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Očita sličnost s *actio commodati directa in factum*.

¹¹¹ Kasap, *op. cit.* u bilj. 97., str. 84. – 85.

3.3. Posudba na Kvarneru

U kvarnerskom području zanimljivi za analizu su statuti gradova Krka i Raba jer su oni, u odnosu na ostale, regulirali institut posudbe. U Krčkom statutu zajam i posudba bili su predmet zajedničke regulacije pod naslovom *De mutuo vel commodato* i to zbog toga što je odgovornost zajmodavca i posuditelja bila jednaka u slučajevima kad su zajmoprimac i posudovnik postupali kao savjesni gospodari prema pozajmljenoj i posuđenoj stvari.¹¹²

3.3.1. Krčki statut

U Krčkom statutu posudba je regulirana na primjeru posudbe konja ili druge životinje pa se tako odgovornost posudovnika utvrđuje u situacijama u kojima je posuđena životinja bila upotrebljena za putovanje u ona mjesta koja nisu bila previđena ugovorom o posudbi, ako posudovnik nije upotrijebio istu pažnju kao prema vlastitim životinjama¹¹³ i ako je nekom posudovnikovom krivnjom došlo do propasti životinje zbog požara, rušenja, brodoloma, groma, neprijateljskog napada ili represalije otočana. U protivnom, šteta je padala na posuditelja. Posudba je bila besplatan pravni posao i zbog toga je odgovornost posudovnika bila velika pa je zato odgovarao za slučaj, a ako je stvar koristio protivno ugovoru, odgovarao je i za višu silu.¹¹⁴ Ono što se može primijetiti da je posudba u Krčkom statutu bila regulirana u onim elementima u kojima je postavljena kao ugovor s odgovornošću stranaka u klasičnom pravu.

3.3.2. Rapski statut

Odredbe Rapskog statuta u trećoj knjizi, devetom poglavlju, reguliraju posudbu zajedno s zalogom i otuđenjem i to ne zato što nisu poznavali različitosti svakog instituta već zato što je odgovornost za onoga tko nije vratio pokretninu, danu u posudbu ili zalog, bila predviđena ista sankcija.¹¹⁵

¹¹² *Ibid.*, str. 85.

¹¹³ *In animalis comodato curam et diligentia non adhibuit ut debebat, proat in propriis suis animalibus*, Margetić, L. *Srednjovjekovno hrvatsko pravo, Obvezno pravo*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb – Rijeka, 1997., str. 136.

¹¹⁴ Margetić, *op. cit.* u bilj. 113., str. 136.

¹¹⁵ Margetić, L., Strčić, P., *Statut rapske komune iz 14. stoljeća*, Rab – Rijeka, 2004.

Predmetom posudbe prema Statutu mogle su biti i tuđe stvari, no vlasnik stvari koji te iste stvari nije svjesno posudio ima pravo zahtijevati povrat. Tu je prisega vlasnika bila sredstvo dokazivanja tvrdnje da on stvar nije posudio osobi koja tu stvar drži. U odnosu na odgovornost i potraživanja koja bi posuditelj mogao imati prema posudovniku ili trećima, postoji ograničenje za posuditelja jer je naknadu štete ili povrat stvari mogao potraživati samo od posudovnika, a ne od trećih osoba.¹¹⁶

3.4. Posudba u Istri

Na području Istre ispreplitali su se utjecaji postklasičnog rimskog, bizantskog, slavenskog i germanskog prava, ali od toga je malo izvora koji bi se mogli primijeniti na institut posudbe. Javna se vlast istarskih općina nije, načelno, miješala u privatnopravne obvezne odnose pa statutarna regulacija u konkretnom primjeru posudbe kao obveznog odnosa nije primjenjiva. Naime, Pulski statut sadržavao je na pojedinim mjestima izraz *commodatum*, no u Statutu se koristio samo kao pojam koji je označavao udobnost i korist¹¹⁷, a ne kao prepoznati institut rimskog prava, onako kako je obrađen u ovom radu.

3.5. Posudba u Slavoniji

Na području Slavonije u obzir je potrebno uzeti Slavonski statut iz 1273. i Iločki statut iz 1525. godine. Posudba nije bila uređena u odredbama Tripartita¹¹⁸, ali su zato slavonski statuti, prema Justinijanovim digestama, sadržavali institut posudbe. Isto tako, *Institutiones iuris Hungarici*, Imre Klemena iz 1818. godine važan su izvor radi interpretacije onih obveznih odnosa koji nisu bili regulirani tripartitnim pravom. Institut posudbe, prema regulaciji ugarskog prava, bio definiran kao imenovani, realni ugovor kojim se besplatno prenose stvari posudovniku na određenu uporabu u određeno vrijeme i koje posudovnik treba vratiti. Što se tiče uporabe, mogle su se posuđivati samo nezamjenjive stvari (*in specie*) i nije se mogao posuđivati novac, čak ni u obliku

¹¹⁶ Kasap, *op. cit.* u bilj. 97, str. 86.

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ *Tripartit*. Trodijelni sastavak običajnog prava slavnoga Kraljevstva Ugarske i njemu pridruženih krajeva), pravni zbornik koji je sve do sredine XIX.st. bio temeljnim izvorom građanskoga prava u zemljama krune sv. Stjepana (Ugarska, Slavonija, Hrvatska). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 6. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62345>>.

ad ostentationem. Radi očuvanja posuđene stvari, posudovnik je snosio redovite troškove, dok su se oni izvanredni trebali nadoknaditi od strane posuditelja. Standard odgovornosti koji je primjenjivan bila je *culpa levissima*, koji je označavao najviši stupanj krivnje posudovnika.¹¹⁹

Iločki statut posudbu je regulirao u petoj knjizi, a osobitost Statuta bila je u tome što je, za razliku od rimskog instrumenta zaštite *actio commodati directa*, koristio prisegu poricanja predaje stvari pa onda i samog ugovora ili prisegu priznanja predaje stvari kao sredstvo vrednovanja posudovnikove odgovornosti.¹²⁰

Iz analize spomenutih statuta može se zaključiti da su elementi posudbe, koji su opisani od klasičnog rimskog prava kad je posudba postala ugovorom, prisutni u odredbama statuta što i ne čudi jer je recepcija rimskog prava bila značajna na navedenim područjima. Svakako je važno primijetiti činjenicu da, kad se govori od odgovornosti, prevladava subjektivna odgovornost i naglašeni element krivnje posudovnika što je u rimskom pravu postao važan element u kasnoj klasici i postklasičnom razdoblju, zahvaljujući Justinijanu.

¹¹⁹ Kasap, *op. cit.* u bilj. 97., str. 88.

¹²⁰ *Ibid*, str. 90.

4. UGOVOR O POSUDBI U ZAKONU O OBVEZNIM ODNOSIMA

4.1. Povijesni pregled instituta posudbe u Zakonu o obveznim odnosima

Zakon o obveznim odnosima (dalje u tekstu ZOO) iz 1978 godine postao je zakonom Republike Hrvatske temeljem čl. 1. *Zakona o preuzimanju zakona o obveznim odnosima* (NN 53/91) čime je preuzet, sa svim izmjenama i dopunama, *Zakon o obveznim odnosima* od 1. listopada 1978. godine koji je bio savezni zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Od tog vremena izmjene i dopune ZOO-a objavljujane su u Narodnim novinama 1991., 1993., 1994, 1996. (dva puta), 1999. i 2001. godine,¹²¹ dok je sveobuhvatna promjena i izrada novog ZOO-a napravljena 2005. godine. Potreba za promjenom postojećeg propisa nastala je zbog nedostataka koje je s vremenom pokazao postojeći ZOO, činjenicom da je od 1991. godine mijenjan i dopunjavan sedam puta pa je tekst zakona postao nepregledan. Isto tako, jedan od važnijih razloga je svakako bilo i započinjanje postupka pridruživanja Republike Hrvatske Europskoj Uniji pa se, radi toga, Republika Hrvatska obvezala da će u svoj pravni poredak ugraditi pravnu stečevinu Europske Unije. Osim toga, od 1978. godine postojala je potreba terminološkog usklađivanja teksta sa standardom hrvatskoga pravnog nazivlja pa su u prijedlogu novog ZOO-a predložene promjene u sistematizaciji sadržaja i renumeracija članaka. Potreba renumeracije naglašena je i činjenicom da su u novi ZOO uneseni instituti koji do prije nisu bili uređeni, a to su ugovor o doživotnom i dosmrtnom uzdržavanju, ugovor o posudbi, ugovor o najmu, institut naloga i sl.. Novi ZOO stupio je na snagu 2005 godine u službenom glasilu Republike Hrvatske, Narodne novine 35/05.¹²²

Novim ZOO-om, koji se primjenjuje na ugovorne odnose nastale od 1. siječnja 2006. godine, uređen je i ugovor o posudbi od čl. 509. do čl. 518., a uzor za uređenje odnosa posudbe bili su odredbe njemačkog Građanskog zakona. Kako institut posudbe nije postojao prije promjena ZOO-a, tako je temeljem Zakona o načinu primjene

¹²¹ Gorenc, V. et al., *Komentar zakona o obveznim odnosima*, Narodne novine, 2014., str. VII.

¹²² Ministarstvo pravosuđa, *Prijedlog zakona o obveznim odnosima*, prosinac 2004. godine
Pristupljeno 29.6.2022. godine, <<https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/Arhiva//54-02.pdf>>

pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. godine određeno da će svi pravni propisi, koji su bili na snazi prije tog datuma, primjenjivati kao pravna pravila na odnose koji nisu bili uređeni pozitivnim zakonodavstvom Republike Hrvatske ako su u skladu s Ustavom i zakonima Republike Hrvatske pa se zbog toga na institut posudbe primjenjivala pravna pravila *Općeg građanskog zakonika*.¹²³

Opći građanski zakonik u odredbama (dalje: OGZ) §§ 971. – 980. uređivao je posudnu pogodbu, a osim tih odredaba na ugovor o posudbi primjenjivala su se pravila općeg dijela ZOO iz 1991. godine za sve vrste ugovora bez naknade, ako su bili u suglasnosti s ugovorom o darovanju.¹²⁴

U OGZ-u, ugovor o posudbi definiran je kao: „*posudna pogodba koja nastaje tad, kada se kome za neko određeno vrijeme daje kakva nepotrošna stvar, samo da se s njom bez plaće posluži. Pogodba, kojim se obećava kome, ali mu se ne predaje kakva stvar na posudbu obvezuje istina, ali to još nije pogodba posudna.*”¹²⁵ Iz te odredbe vidljivo je da je posudba bila pogodba za određeno vrijeme, dakle, vrijeme upotrebe stvari se ugovaralo, da su predmet posudne pogodbe bile nepotrošne stvari i da se radilo o besplatnom pravnom poslu jer stvar posuđivala na besplatnu uporabu. Važan element iz definicije je nastajanje ugovora jer je ključno da se stvar preda na uporabu kako bi došlo do nastanka ugovora, puki sporazum nije označavao nastanak ugovora i zbog toga posudbu svrstavamo u realne ugovore.¹²⁶ Danas je posudba ugovor koji je definiran u čl. 509. ZOO-a¹²⁷ kao ugovor koji nastaje kada posuditelj preda posudovniku određenu stvar na besplatnu uporabu, a ovaj se obveže vratiti je nakon uporabe.

U nastavku poglavlja analizirat će se članci ZOO-a kojima se uređuje ugovor o posudbi, njezina obilježja, objekt posudbe, oblik ugovora, prava i obveze ugovornih strana i njihova odgovornost.

¹²³ Čuveljak, J. *Ugovor o posudbi*, Pravo i porezi, broj 12. Zagreb, 2007., str. 1.

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ *Austrijski opći građanski zakonik*, § 971, Pristupljeno 29.6.2022., <https://informator.hr/zakoni/304812>,

¹²⁶ Iz ostalih odredaba OGZ-a primjećuju se slične ili čak iste odredbe koje su u zakonodavstvo Republike Hrvatske uvedene novim ZOO-om iz 2005. godine.

¹²⁷ *Zakon o obveznim odnosima*, NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21.

4.2. Obilježja ugovora o posudbi

Kao što je već bilo spomenuto u uvodu ovog poglavlja, posudba nastaje kada jedna ugovorna strana (posuditelj) preda drugoj strani (posudovniku) određenu stvar na besplatnu uporabu, a posudovnik se obvezuje stvar nakon posudbe vratiti posuditelju. Zato je posudba imenovani, jednostrano obvezni, besplatni i neformalni ugovor. Uz to, posudba je, najvažnije, realni ugovor¹²⁸ koji, kako čl. 509. ZOO-a navodi, nastaje kada posuditelj preda stvar posudovniku. Odnosno, puki sporazum, konsenzus između ugovornih strana nije ugovor o posudbi, kad je za nastanak svih realnih ugovora bitna predaja stvari.¹²⁹ Bilo kakav dogovor o mogućoj posudbi nije ugovor već bi se tu radilo o sporazumnom predugovoru o posudbi.¹³⁰ Besplatnost je bitna za posudbu zato što bi nestankom elementa besplatnosti nestala i posudba, jer čim bi se ugovorila protučinidba, ne može se više govoriti o posudbi već o najmu ili nekom drugom pravnom poslu. Zato, vjenčanice se ne posuđuju, ako se za „posudbu“ traži protučinidba, odnosno, „posudba uz naknadu“. To nikako ne može biti posudba već najam.¹³¹ Stoga, bitne značajke ugovora o posudbi su njezina besplatnost, činjenica da posudovnik ne stječe vlasništvo nad posuđenom stvari već samo pravo uporabe, odnosno, ima stvar u neposrednom posjedu¹³² i obveza posudovnika da po upotrebi stvari vrati upravo onu stvar koja mu je posuđena.¹³³

4.2.1. Objekt posudbe

Prema članku 510., objekt posudbe su nepotrošne stvari, dok potrošne¹³⁴ stvari mogu biti predmetom posudbe samo ako je ugovoren povrat iste stvari. Kod posudbe,

¹²⁸ Klarić, P., Vedriš, M., *Građansko pravo*, Zagreb, 2008., str. 412.

Realni ugovori ne nastaju u trenutku sporazuma, nego trenutkom predaje stvari. Zato je, osim sporazuma, potrebna predaja stvari, res kao stvar, zato je i naziv ugovora – realni ugovori. I dok kod konsenzualnih ugovora predaja spada u ispunjenje ugovora, u realnim ugovorima ona je element njihovog nastanka.

¹²⁹ Gorenc, V. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 121., str. 862.

¹³⁰ Čl. 268., ZOO Preugovor je ugovor kojim se preuzima obveza da se kasnije sklopi drugi, glavni ugovor.

¹³¹ Gorenc, V. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 121, str. 862.

¹³² Klarić, P., Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 128, str. 199.

Neposredni posjed stvari je faktična vlast nad stvari zaštićena pravom u obliku posjedovne zaštite koji ima svaka osoba koja neposredno, osobno ili preko pomoćnika u posjedovanju izvršava tu vlast nad stvari.

¹³³ Gorenc, V. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 121, str. 862.

¹³⁴ Za posudbu zapravo i nije važno je li stvar potrošna ili nepotrošna, nego je bitno to da se mora vratiti ista stvar. Zato, u teoriji, i nema problema s time hoće li se posuditi potrošna ili nepotrošna stvar, već činjenica hoće li se stvar nakon upotrebe moći vratiti. Zbog toga je, kad se radi o potrošnim stvarima, potrebno u ugovoru naglasiti da je potrebno vratiti istu stvar. To se dakle, nikad ne podrazumijeva već je

kako je već više puta u radu bilo objašnjeno, posuđena stvar se nakon ugovorene upotrebe treba vratiti. Stvar može biti individualno određena ili može biti generična, pokretna ili nepokretna. I iako je češća posudba pokretnih stvari, nepokretne se isto posuđuju, kao u primjeru posudbe zida kuće za reklamni prostor.¹³⁵ Isto tako, od rimskog instituta posudbe, moguće je da posuditelj uopće nije vlasnik stvari. Pitanje vlasništva nad stvari ne dovodi u pitanje valjanost ugovora o posudbi.

4.2.2. Način uporabe

Posudovnik ima pravo rabiti stvar na ugovorno utvrđeni način, a ako način uporabe nije ugovorom određen, onako kako to odgovara svojstvima i namjeni stvari.¹³⁶ Odnosno, za uporabu stvari prvenstveno je ono što su stranke ugovorile, poštujući time načelo dispozicije kao jedno od temeljnih načela obveznog prava i slobode ugovaranja. U primjeru, ako bi posuditelj posudio posudovniku odijelo samo radi uzorka, tj. da mu se prema posuđenom odijelu napravi njegovo, onda posudovnik nije ovlašten to odijelo nositi jer takva uporaba nije bila predmetom ugovora.¹³⁷ Isto tako, ako posuditelj posudi posudovniku mobitel na tjedan dana da bi ga upotrebljavao za pozive, ne može posudovnik koristiti mobitel za tucanje oraha.¹³⁸ Ako nema dogovora o načinu upotrebe, stvar se može rabiti kako to odgovara njezinim svojstvima i namjeni, zato se osobni automobil može rabiti samo za prijevoz osoba, a ne i za prijevoz tereta. Ako se stvar upotrebljava protivno dogovoru ili ako protivno njezinoj namjeni, posuditelj ima pravo raskinuti ugovor i tražiti povrat stvari.¹³⁹

4.2.3. Troškovi održavanja

Posudovnik snosi redovite troškove održavanja posuđene stvari, a kod posudbe životinje i troškove hranidbe. Izvanredni troškovi naknađuju se posudovniku prema odredbama posloводства bez naloga.¹⁴⁰ Prikazano na primjeru, ako je posuđen automobil, onda posudovnik snosi troškove goriva da bi mogao upotrebljavati

potrebno uvijek ugovoriti. Ako to usporedimo s rimskim pravom, to je posudba na diku, odnosno, *ad pompam vel ostentationem*.

¹³⁵ Klarić, P., Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 128, str. 534.

¹³⁶ Čl. 511. ZOO.

¹³⁷ Gorenc, V. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 121, str. 864.

¹³⁸ Klarić, P., Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 128, str. 535.

¹³⁹ Gorenc, V. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 121, str. 864.

¹⁴⁰ Čl. 512. ZOO.

automobil. S druge strane, posudovnik nije dužan nadoknaditi izvanredne troškove jer su neočekivani i nemaju veze s redovitom upotrebom stvari. Zapravo, moglo bi se reći, da ne omogućuju upotrebu stvari pa je za posudovnika to otegotna okolnost i za sobom povlači činjenicu da ne može upotrebljavati stvar onako kako je to bilo ugovoreno. Ako se posudio konj kako bi se njime radilo u polju, pa konj oboli, posudovnik može pokriti troškove liječenja kako bi spriječio nastanak veće štete, npr. ugibanje konja. Posudovnik, prema odredbama ugovora o posudbi, to nije dužan napraviti, međutim, i to je od razloga zašto se kod naknade izvanrednih troškova gledaju pravila posloводства bez naloga, posudovnik će to učiniti zbog postojanja subjektivnog elementa, odnosno, potrebe da pomogne posuditelju, iz čiste solidarnosti i međusobne suradnje. Kod posloводства bez naloga bitno je da poslovođa bez naloga, a u ovom primjeru posudovnik, u trenutku obavljanja posla (odlazak kod veterinara s konjem) zna da obavlja tuđi posao koji nije dužan obavljati, ali s namjerom da pomogne gospodaru posla (posuditelju), očekujući da će nakon toga dobiti primjerenu naknadu za učinjene troškove, a možda i nagradu. Posloводство bez naloga je izvanugovorni odnos koji podrazumijeva miješanje u tuđe poslove radi vršenja nekakvoga stvarnog ili pravnog posla od strane jedne osobe u korist druge osobe.¹⁴¹ Isto bi bilo u primjeru posuđenog automobila, jasno je da posudovnik mora pokriti troškove goriva, međutim, ako automobil nenadano stane jer je došlo do kvara, svi troškovi koji nastanu nakon toga, a sve radi toga da se vozilo makne s ceste, popravi za daljnji put i sl., trebaju u konačnici biti pokriveni od strane posuditelja. Odnosno, posudovnik će ih u tom trenutku pokriti, a onda će npr. prilikom vraćanja stvari ispostaviti račun posuditelju za one nepredvidive troškove koji su nastali prilikom uporabe. Kod posloводства bez naloga još je važno i to da poslovođa mora pravodobno obavijestiti gospodara posla o postupcima koji su u tijeku i prilikom vršenja tuđeg posla mora se voditi vjerojatnim namjerama i potrebama gospodara i prilikom vršenja tih radnji postupati kao dobar gospodarstvenik odnosno dobar domaćin u danim okolnostima slučaja.¹⁴²

¹⁴¹ Gorenc, V. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 121, str. 1879. – 1881.

¹⁴² Čuveljak, *op. cit.* u bilj. 123, str. 1.

4.2.4. Potposudba

Posudovnik ne smije posuđenu stvar prepustiti trećemu na uporabu bez pristanka posuditelja.¹⁴³ Posudba se od samih početaka svojeg nastanka, pa i u ZOO-u smatra odnosom koji je nastao na temeljima povjerenja i prijateljskih pobuda. Zato je protivno postupanje posudovnika ako posuđenu stvar prepušta trećima, a bez da je to posuditelj znao i na to pristao. Opet, prema slobodi ugovaranja i stranačkoj dispoziciji, strane ugovora imaju slobodu u ugovor unijeti sve što nije protivno Ustavu, prisilim propisima i moralu društva.¹⁴⁴ Zato je i potrebno u ugovor unijeti odredbu o dozvoljenoj potposudbi, kako bi se izbjegla mogućnost da posudovnik stvar daje u potposudbu, a posuditelj to ne zna. Time je posuditelj ovlašten raskinuti ugovor i zatražiti povrat stvari, a posudovnik je odgovoran i za slučajnu propast stvari i za oštećenje.

4.3. Odgovornost posudovnika i posuditelja

Posudovnik odgovara za oštećenje i propast stvari ako su nastali njegovom krivnjom, a ako je stvar dao u potposudbu bez pristanka posuditelja, i kad su nastali slučajem. Posudovnik ne odgovara za promjene i pogoršanja koja na posuđenoj stvari nastanu ugovorenom, odnosno, uobičajenom uporabom. Ako se stvar kod posudovnika izgubila i posudovnik nadoknadio posuditelju njezinu vrijednost, posudovnik nema pravo ako se stvar opet nađe, zadržati je ako mu je posuditelj spreman vratiti ono što je za stvar primio.¹⁴⁵

Posudovnik je odgovoran za čuvanje stvari pažnjom dobrog domaćina. Čuvanje stvari kod ugovora o posudbi je sporedna činidba, no važna zbog činjenice da ista stvar treba biti vraćena posuditelju i, iako se radi o nepotrošnoj stvari, svaka uporaba s vremenom može dovesti do smanjenja kvalitete ili kvantitete stvari. Kao što i zakonska odredba navodi, ne odgovara se za promjene i pogoršanja koja su nastala uobičajenom upotrebom. Zbog toga što ista stvar treba biti vraćena, čuvanje stvari, kao sporedna činidba, dovodi do ispunjenja glavne obveze posudovnika nakon uporabe stvari, a to je njezino vraćanje posuditelju¹⁴⁶.

¹⁴³ Čl. 513. ZOO.

¹⁴⁴ Čl. 2. ZOO.

¹⁴⁵ Čl. 514. ZOO.

¹⁴⁶ Posuditelj nema pravo tražiti naknadu štete od posudovnika zbog toga što se posuđena stvar, redovitom uporabom, pogoršala.

Posudovnik odgovara za štetu, oštećenje ili propast samo onda kad se to dogodilo zbog njegovog protuugovornog postupanja. Iz sudske prakse: *Posudovnik odgovara za štetu posuditelju zbog povrede ugovorne obveze kad je posuđeni automobil dao na upravljanje osobi kojoj je bila oduzeta vozačka dozvola,*¹⁴⁷ te *Kad je traktor posuđen za komušanje kukuruza, a posudovnik je dopustio da njime upravlja treća osoba u javnom prometu odgovara posuditelju za štetu koja je nastala protuugovornom uporabom stvari.*¹⁴⁸

Za rizik slučajne propasti ili oštećenja stvari, ako je do toga došlo zbog djelovanja više sile, u pravilu, odgovara posuditelj. *Na teret posuditelja pada oštećenje automobila kojim je u vrijeme nezgode upravljao posudovnik i na kojim nema krivnje za nastanak štetnog događaja.*¹⁴⁹

Ako posudovnik izgubi stvar i nadoknadi vrijednost stvari posuditelju pa se stvar pronađe, posuditelj tada može ili tražiti natrag stvar i vratiti naknadu koju je na račun toga primio ili ostaviti stvar posudovniku. Ne može zadržati oboje.¹⁵⁰

Posudovnik je dužan vratiti stvar posuditelju po isteku ugovorenog vremena ili ako vrijeme nije ugovoreno, vratiti stvar nakon što ostvari ugovorenu svrhu. Posudovnik stvar, prije ugovorenog vremena treba vratiti posuditelju, ako bi stvar zbog nepredviđenih okolnosti, bila hitno potreba posuditelju. Ako se radi o izmoljenoj posudbi (nije ugovorena ni svrha ni trajanje ugovora) tada posudovnik stvar mora vratiti posuditelju kad god on to zatraži.¹⁵¹

Odgovornost posuditelja tiče se situacija kada prešuti materijalne ili pravne nedostatke posuđene stvari, međutim, odgovornosti za štetu neće biti ako je posudovnik mogao lako uočiti nedostatak. Naime, ako je posuditelj znao za nedostatke, postupao je protivno načelu savjesnosti i poštenja zbog čega zakonodavac smatra da treba odgovarati.¹⁵²

O pravu na raskid ugovora bilo je riječi kod uporabe stvari protivno ugovoru i kod potposudbe na koju posuditelj nije pristao.

¹⁴⁷ Vs Rev – 2679/95 od 16. studenoga 1999,

¹⁴⁸ Vs Rev – 2378/89 od 3. travnja 1990.

¹⁴⁹ Vs Rev – 748/95 od 12. svibnja 1999.

¹⁵⁰ Gorenc, V. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 121, str. 865. – 866.

¹⁵¹ Čl. 515. ZOO.

¹⁵² Čl. 516. ZOO.

Zahtjevi posuditelja na naknadu štete zbog promjene ili oštećenja stvari zastarijevaju za šest mjeseci od dana povrata stvari kao i za posudovnika, zahtjevi za naknadu troškova i naknadu štete zbog nedostataka stvari.¹⁵³

Naposljetku, potrebno je spomenuti činjenicu da je ugovor o posudbi možda jednako česti ugovor kao i kupoprodaja, toliko čest i svakodnevan, a da se možda i ne zna da se sklopio. U svakodnevnom govoru, kod posuđivanja stvari, često se puta može čuti „posudba novca“, međutim, kako je kod ugovora o posudbi, nakon proteka ugovorenog vremena potrebno vratiti istu stvar, tako će posudovniku biti teško vratiti posuđene novčanice, kad mora vratiti iste one koje je dobio na uporabu od posuditelja, a njih je potrošio. Ono što može je vratiti istu vrijednost, no to i dalje ne znači da je ispunio obvezu iz ugovora o posudbi kad nije vratio istu stvar koja mu je bila posuđena. Zato se novac pozajmljuje, a ne posuđuje. Na primjer, A pozajmi B 10 000 kn za kupnju bicikla, nakon šest mjeseci, B vraća 10 000 kn. B je vratio istu vrijednost koja mu je bila pozajmljena, nije vratio iste novčanice, odnosno, ne očekuje se da vrati iste te novčanice već istu količinu i istu kakvoću stvari. Da je to ugovor o posudbi, od njega bi se tražilo da vrati točno te novčanice. Posudba novca bila je moguća u poznatom slučaju *ad pomam vel ostentationem*.

Druga, važna razlika kod usporedbe ugovora o zajmu i posudbi je u tome što kod zajma, zajmoprimac stječe vlasništvo nad pozajmljenim stvarima, a posudovnik nad posuđenima samo faktičnu vlast – posjed. Isto tako, ugovor o posudbi je nužno besplatan ugovor, a zajam može biti i besplatan i naplatan.¹⁵⁴

Posudba se razlikuje i od ugovora o najmu jer se kod ugovora o posudbi daje drugome stvar na uporabu besplatno, a kod najma uz plaćanje određene naknade.¹⁵⁵

¹⁵³ Čl. 518. ZOO.

¹⁵⁴ Gorenc, V. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 121, str. 863

¹⁵⁵ *Ibid.*

5. ZAKLJUČAK

Prema dostupnim izvorima pretklasičnog rimskog prava, posudbu možemo smatrati odnosom koji je bio utemeljen na prijateljstvu i međusobnom povjerenju radi predaje pokretnina koje su služile svakodnevnoj uporabi. Iz ranih pretklasičnih izvora, zaključujemo da je posudba bila odnos koji je postojao između susjeda i bliskih prijatelja. Što i ne čudi, posebno ako na to gledamo sa suvremenog stajališta, odnosno i da ne znamo ništa o posudbi u rimskom pravu ni o ugovoru posudbi koji je uređen Zakonom o obveznim odnosima, rekli bi smo da je to dogovor između prijatelja, kojim jedan prijatelj posuđuje stvar koju on ima, a koja je potrebna drugom prijatelju. Iako ćemo se odmaknuti od laičkog tumačenja, svejedno je potrebno prikazati da je posudba u svojoj najjednostavnijoj definiciji bila poznata kako u pretklasično razdoblje, tako i u ovo suvremeno. Posudba u pretklasičnom razdoblju, a to je smatrao i Kvint Mucije, nije trebala biti tek puki odnos prijateljske usluge, već je u svojim navodima Kvint Mucije doveo do zaključka da kod posudbe postoji odgovornost posudovnika i da je kod njezinog postojanja potrebno utvrditi pogrešno djelovanje posudovnika. Iz tog pretklasičnog razdoblja, dovoljno je zapamtiti da je posudba bila prepoznata kao institut, da su rimski pravници gledali na nju kao odnos koji, još uvijek nije ugovor, ali da se razvija u tom smjeru, da se kod posudbe radilo o besplatnoj uporabi stvari i da je posudovnik bio njezin detentor. Posudba u tom razdoblju nije bila smatrana ugovorom jer nije postojala procesna zaštita. Pravnih izvora koji bi dokazali da se posudba mogla štiti kao fiducijarni odnos je premalo pa nema potrebe analizirati je u okviru tog instituta.

U klasičnom razdoblju, govorimo o institutu posudbe kao imenovanom, realnom ugovoru *bonae fidei* u kojem je posudovnik ovlašten na besplatnu uporabu posuđene stvari koju po proteku ugovorenog vremena ili završetku upotrebe treba vratiti posudovniku. Posudba je institut pretorijanskog porijekla jer joj je pretor odobrio pravnu zaštitu, a činjenica da je bio nepotpuno dvostrano obvezujući ugovor veže se uz to da je posuditelj uživao pravnu zaštitu s *actio commodati directa*, a posudovnik s *actio commodati contraria*. Posudovnik nije bio ni vlasnik ni posjednik stvari već njezin detentor, s voljom da stvar drži, ali za drugoga, a ne za sebe. Ono što je posudovnik mogao je upotrebljavati stvar onako kako je to bilo ugovoreno ili prema njezinoj namjeni. Kako je ugovor o posudbi spadao u poslove *bonae fidei*, tako je *judex* u

civilnom postupku mogao donositi odluku temeljem načela pravičnosti, slobodno tumačeći sadržaj ugovora. Kod ugovora o posudbi međusobna prava i obveze ravnale su se po načelu utiliteta pa je posudovnik odgovarao za namjerno počinjenu štetu, za štetu koju je skrivio i za kustodiju, ali do granice *vis maior*, za koju, načelno nije odgovarao. S razvojem pravne zaštite, nastao je ugovor o posudbi i iako su posuditelju bile na raspolaganju i do tada poznate zaštite, s *actio commodati* postavlja se posebna zaštita samo za institut posudbe uz čiji razvoj vežemo i nastanak ugovora o posudbi.

Iz srednjovjekovnih statuta primjećujemo da je posudba bila vrlo slična ili čak ista institutu posudbe rimskog prava. Spomenimo samo da je u svim statutima u vidu odgovornosti, spomenuti stupanj krivnje posudovnika što se svakako veže uz činjenicu da je već onda bila primjenjiva subjektivna odgovornost kod ugovora o posudbi što je i recepcijom rimskog prava vidljivo i u obrađenim statutima.

U odnosu na institut posudbe u *Zakonu o obveznim odnosima*, spomenimo da je razvijena prema odredbama *Općeg građanskog zakonika* i da su te odredbe bile primjenjivane na ugovore bez naknade u našoj pravnoj praksi do uvođenja ugovora u posudbi u novi Zakon o obveznim odnosima iz 2005. godine.

Na kraju, u razvoju instituta posudbe možemo uočiti da su klasična rimska rješenja postavila temelj instituta posudbe, koji s današnje perspektive, može biti olako razmatran s obzirom da smo upoznati s obveznopравnim odnosima, odgovornošću stranaka i potrebnom procesnom zaštitom ako je ona potrebna. No, od toga da je posudba prijateljski odnos van pravnih okvira do cjelovitog razvoja ugovora o posudbi, trebalo je proći podosta vremena, bezbroj pravnih analiza, kao zapravo i kod svakog instituta u njegovom razvoju kroz vrijeme, da bi onda ugovor po posudbi prema temeljima koji su postavljeni još u klasičnom rimskom pravu ostao nepromijenjeni institut čiju osnovu, a zapravo i sve ostale elemente ugovora primjenjujemo i danas. Stoga, ne iznenađuje činjenica, da je rimsko pravo od velikog, posebnog i svezvremenskog značaja i zauvijek utkano u temelje europskih država i zapadne civilizacije gdje je sveprisutno.

SUMMARY

This paper deals with a historical overview of the development of the gratuitous loan for use from the pre-classical period of Roman law, where borrowing was considered a relationship based on friendship and mutual trust and which was not considered a contractual relationship due to the fact that there was no adequate procedural protection to the full development in classical period where it is shaped into the characteristic notion of contract due to the actions of the praetor and the creation of legal protection in the form of *actio commodati*. The paper deals with the texts of Roman jurists of the pre-classical and classical periods, the texts of which contain the definition of loan for use, rights and obligations of the contracting parties and the development of degrees of liability – characteristic, *custodia* liability and the principle of utility – over time and procedural protection of contracting parties. Furthermore, the paper provides an overview of the statutory law of medieval Croatian cities that deal with the legal matter and the institute of loan for use. At the end of the paper, gratuitous loan for use was analysed within legal regulation of the Croatian Civil obligations act.

Key words: gratuitous loan for use, Roman law, contract, lender and borrower, the *custodia* liability, the principle of utility, *actio commodati directa and contraria*

6. LITERATURA

1. Čuveljak, J., *Ugovor o posudbi*, Pravo i porezi, br. 12, Zagreb, 2007.
2. Gorenc, V. et al., *Komentar zakona o obveznim odnosima*, Narodne novine, Zagreb, 2014.
3. Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2008
4. Kasap, J., *Pravna regulacija instituta posudbe u srednjovjekovnom hrvatskom statutarnom pravu*, Pravni vjesnik, br. 32, 2016.
5. Klarić, P., Vedriš, M., *Građansko pravo*, Zagreb, 2008.
6. Lučić, Z., Šarac, M., *Rimsko privatno pravo*, Split, 2011.
7. Margetić, L., *Srednjovjekovno hrvatsko pravo: obvezno pravo*, Zagreb – Rijeka, 1997.
8. Romac, A., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2002.
9. Romac, A., *Izvori rimskog prava, Latinski tekstovi s prijevodom*, Informator, Zagreb, 1973.
10. Roškar, J., *Ugovor o posudbi u europskoj pravnoj tradiciji, doktorska disertacija*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
11. Stein, P., *Rimsko pravo i Europa, povijest jedne pravne kulture*, Zagreb, 2007,
12. Stojčević, D., *Rimsko privatno pravo*, Savremena administracija Beograd, 1985.
13. Zimmermann, R., *The law of obligations – Roman foundations of the civilian tradition*, Oxford University press, London, 1996.
14. Watson, A., *The Digest of Justinian*, vol. 1., University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1998.
15. Watson, A., *The evolution of law, The Roman system of contracts*, University of Georgia, 1984.

16. Watson, A., *Studies in Roman Private Law*, London, The Hambledon Press, 1991.,
17. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <<http://www.enciklopedija.hr>> (22.6.2022.)
18. Austrijski opći građanski zakonik, <<https://informativ.hr/zakoni/304812>> (29.6.2022.)
19. Zakon o obveznim odnosima, Narodne novine, 53/91, 73/91, 3/94, 111/93, 107/95, 7/96, 91/96, 112/99, 88/01, 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21.